

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ, МАКРО- І МІКРОЕКОНОМІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
на тему:
**ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ЧИННИК
ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ**

студентки 2-го курсу ОС «Магістр»
денної форми навчання
спеціальності 051 «Економіка»
освітньо-наукової програми
«Економіка та економічна політика»
Савчук Катерини Віталіївни

Науковий керівник: д.е.н., професор
Нестеренко Олена Петрівна

Засвідчую, що в цій кваліфікаційній роботі
немає запозичень із праць інших авторів
без відповідних посилань

Савчук К. В.

Роботу допущено до захисту в Екзаменаційній комісії рішенням кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки від «15» травня 2026 року, протокол № 11

Завідувач кафедри
економічної теорії,
макро- і мікроекономіки

д.е.н., професор Аліна ХОДЖАЯН

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ	10
1.1. Сутність поняття господарського менталітету	10
1.2. Структура та функції економічної ментальності.....	14
1.3. Механізм впливу господарського менталітету на інституційні зміни економіки	17
1.4. Роль господарського менталітету у взаємодії формальних та неформальних інституцій та легітимації реформ.....	20
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ	26
2.1. Історичні передумови формування українського господарського менталітету	26
2.2. Основні риси економічної ментальності українців	29
2.3. Взаємодія національної ментальності з процесами ринкової модернізації та європейської інтеграції.....	34
Висновки до другого розділу.....	38
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ	41
3.1. Застосування моделі Г. Гофстеде для оцінювання господарського менталітету України.....	41
3.2. Кореляційно-регресійний аналіз впливу господарського менталітету на інституційний розвиток	46
3.3. Практичні рекомендації щодо врахування ментальних чинників у процесі інституційних реформ.....	51

Висновки до третього розділу	56
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	68
.....	81

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасній економічній науці господарський менталітет набуває особливої ваги як фундаментальний інструмент аналізу, що дозволяє компенсувати обмежений пояснювальний потенціал виключно формальних інституційних моделей. Відмінності в результативності економічних реформ у різних країнах засвідчують визначальну роль неформальних чинників — цінностей, норм і поведінкових установок, що формують специфіку економічної діяльності. У цьому контексті господарський менталітет постає як вагомий елемент інституційного середовища, який впливає на сприйняття та ефективність економічних перетворень.

Сучасний етап розвитку економіки України характеризується тривалими та суперечливими процесами інституційної трансформації, що супроводжуються запровадженням ринкових механізмів, реформуванням системи державного управління та адаптацією економічних правил та практик до європейських стандартів. Водночас ефективність зазначених перетворень визначається не лише якістю формальних інституційних змін, але й глибинними соціокультурними чинниками, серед яких особливе місце посідає господарський менталітет суспільства.

Досвід постсоціалістичних трансформацій переконливо демонструє, що реформи, розраховані на механічне перенесення ринкових інституцій без урахування цінностей суспільства, як правило, залишаються декларативними або породжують небажані системні ефекти — корупцію, тінізацію економіки, низький рівень інституційної довіри та слабку легітимацію нових формальних норм. В Україні попри три десятиліття формальних ринкових реформ, розрив між задекларованими нормами та реальними господарськими практиками залишається суттєвим. Для розкриття природи цього розриву необхідним є розгляд господарського менталітету як ключового неформального чинника інституційного розвитку.

Актуальність дослідження посилюється особливостями сучасного геополітичного контексту. Повномасштабне вторгнення росії у 2022 р. спричинило глибокі соціально-економічні зміни, що водночас деструктивно позначилися на господарській системі та стали каталізатором трансформації господарського менталітету суспільства. Зростання підприємницької ініціативи, посилення самоорганізації, актуалізація горизонтальних мереж взаємодії — ці процеси відкривають нові можливості для ефективнішого узгодження реформ. Водночас збереження патерналістських установок, низького рівня інституційної довіри та уникнення невизначеності залишається структурним обмеженням для реалізації реформ. Осмислення цих суперечностей є необхідною передумовою розробки ефективної стратегії інституційних перетворень в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграційного курсу України.

Мета дослідження — розкрити теоретичний зміст господарського менталітету, визначити механізми його впливу на інституційні зміни економіки та обґрунтувати практичні напрями його врахування у процесі реалізації економічних реформ в Україні.

Відповідно до поставленої мети у роботі визначено такі завдання:

- розкрити сутність і зміст поняття господарського менталітету та його співвідношення з економічною ментальністю;
- визначити структуру та функції господарського менталітету;
- дослідити механізми впливу господарського менталітету на інституційні зміни економіки;
- обґрунтувати роль господарського менталітету у взаємодії формальних і неформальних інституцій та легітимації реформ;
- проаналізувати історичні передумови формування українського господарського менталітету;
- визначити основні риси економічної ментальності українців;
- оцінити взаємозв'язок національної ментальності з процесами ринкової модернізації та європейської інтеграції;

- застосувати модель культурних вимірів Г. Гофстеде для оцінювання господарського менталітету України у порівняльному контексті країн Центральної та Східної Європи;
- здійснити кореляційно-регресійний аналіз впливу ментальних характеристик на інституційний розвиток;
- розробити практичні рекомендації щодо врахування господарського менталітету у процесі інституційних реформ.

Об'єкт дослідження — інституційні зміни економіки.

Предмет дослідження — господарський менталітет як неформальна інституція та механізми його впливу на формування і сприйняття інституційних змін в економіці України.

Методи дослідження. У роботі застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Методи аналізу і синтезу, абстрагування та узагальнення використано для систематизації теоретичних підходів до категорії господарського менталітету та інституційних змін. Порівняльний і історичний методи застосовано для дослідження еволюції українського господарського менталітету та зіставлення з досвідом постсоціалістичних країн. Метод культурних вимірів Г. Гофстеде використано для кількісної оцінки ментальних характеристик суспільства. Статистичні методи — кореляційний аналіз, метод найменших квадратів для побудови регресійних моделей — застосовано для емпіричного дослідження впливу ментальних характеристик на показники інституційного та економічного розвитку. Інституційний підхід є методологічною основою дослідження механізмів взаємодії формальних та неформальних інституцій.

Інформаційна база дослідження. Інформаційну основу роботи склали: фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних учених у сфері інституційної економіки, господарського менталітету та неформальних інституцій (Д. Норт, Т. Веблен, Е. Остром, Г. Гофстеде, Т. В. Гайдай, О. О. Лусте, В. Осецький та ін.); міжнародні бази даних культурних вимірів суспільства (The Culture Factor Group – Hofstede Insights) для вибірки з 31 країни; міжнародні індекси

інституційного та економічного розвитку — Індекс сприйняття корупції Transparency International (CPI, 2024), Індекс економічної свободи Heritage Foundation (EFI, 2024), показники ВВП на душу населення Світового банку (World Development Indicators, 2024); аналітичні матеріали міжнародних організацій (Edelman Trust Barometer 2024, OECD); офіційні статистичні дані Міністерства фінансів України та Національного банку України за 2014–2025 рр.; а також матеріали власних наукових публікацій і конференцій.

Апробація результатів дослідження.

Основні положення та результати кваліфікаційної роботи апробовано на двох міжнародних науково-практичних конференціях. Тези доповіді на тему «Господарський менталітет як чинник інституційних змін економіки» (**Додаток Д**) представлено на XXIII Міжнародній науково-практичній конференції «Шевченківська весна 2025. Економіка України 2025: нові вектори розвитку в умовах глобальних трансформацій» (Київ, КНУТШ, 26–28 березня 2025 р.) [23]. Тези доповіді на тему «Господарський менталітет як внутрішній ресурс економічної резильєнтності України» (**Додаток Е**) опубліковано за матеріалами XXIV Міжнародної науково-практичної конференції «Шевченківська весна 2026. Економічна резильєнтність в умовах глобальної політкризи» (Київ, КНУТШ, 25–27 березня 2026 р.) [22]. В межах тематики дослідження у співавторстві з О. П. Нестеренко була написана та опублікована у фаховому виданні «Ефективна економіка» наукова стаття на тему «Вплив господарського менталітету на інституційну трансформацію економіки України» (**Додаток Ж**) [18].

Наукова новизна одержаних результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в інтеграції інституційного підходу з аналізом господарського менталітету в умовах воєнної трансформації економіки України.

Вперше запропоновано класифікацію рис господарського менталітету за типом їх функціонального впливу на інституційну динаміку (сприяючі, гальмуючі та амбівалентні характеристики), що дозволяє не лише описати

ментальний профіль суспільства, а й безпосередньо оцінити потенціал його окремих рис для реалізації конкретних реформ.

Удосконалено теоретичне розмежування понять «економічна ментальність», «господарський менталітет» і «трудоий менталітет» як трьох взаємопов'язаних, але концептуально відмінних рівнів аналізу, що дозволяє подолати термінологічну невизначеність у вітчизняному науковому дискурсі та операціоналізувати відповідні категорії у порівняльних дослідженнях.

Дістало подальшого розвитку застосування кореляційно-регресійного аналізу (МНК з діагностикою мультиколінеарності за VIF) для оцінювання зв'язку між культурними вимірами Гофстеде та показниками інституційного й економічного на розширеній вибірці з 31 країни. Отримано регресійні моделі ($R^2 = 0,57\text{--}0,73$) та здійснено кількісну оцінку відхилення фактичних показників України від модельних прогнозів ($-69,9\%$ за показником ВВП на душу населення та $-18,0\%$ за Індексом сприйняття корупції).

Обґрунтовано механізм актуалізації конструктивних ментальних рис — самоорганізації, адаптивного підприємництва, горизонтальної кооперації — як ресурсу економічної резильєнтності, що підвищує інституційну конгруентність реформ і відкриває нові можливості для їх ефективної реалізації в умовах повоєнного відновлення.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені рекомендації та аналітичний інструментарій можуть бути використані при формуванні стратегій інституційних реформ в Україні, у тому числі в контексті реалізації євроінтеграційних зобов'язань та програм повоєнного відновлення. Запропонована система практичних рекомендацій — структурована за відповідністю між ментальними характеристиками та інструментами реформ — може слугувати основою для розробки цільових програм розвитку підприємництва, децентралізації, антикорупційної діяльності та освітніх ініціатив. Результати роботи можуть бути застосовані у науково-освітній діяльності при викладанні курсів інституційної економіки,

економіки України, порівняльних економічних систем та економічної політики.

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота магістра складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 105 сторінок друкованого тексту, в т. ч. список використаних джерел – 5 сторінок, додатки – 38 сторінок. Основна змістовна частина роботи містить 5 таблиць та 2 рисунки. Список використаних джерел налічує 46 найменувань.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

1.1. Сутність поняття господарського менталітету

Господарський менталітет є однією з ключових категорій сучасної інституційної економічної теорії, що дозволяє пояснити характер економічної поведінки суспільства та ефективність інституційних перетворень. Незважаючи на широке застосування цього поняття у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, питання його теоретичного змісту та співвідношення з суміжними категоріями залишається дискусійним і потребує систематичного наукового осмислення.

Дослідження господарського менталітету має глибоке теоретичне підґрунтя у працях представників неортодоксальних напрямків, передусім представників німецької історичної школи [18]. Фундатор старої історичної школи В. Рошер обґрунтовував, що господарська поведінка індивіда визначається не лише прагненням до вигоди, а й почуттям національної єдності та суспільними інтересами [10, с. 402]. К. Кніс розвивав думку про те, що господарська діяльність зумовлена передусім ментальністю народу, законами, мораллю та іншими аспектами суспільного буття [10, с. 405]. Представники новітньої історичної школи — В. Зомбарт та М. Вебер — поглибили цей підхід: зокрема, у праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер довів, що трансформація парадигми мислення (ментальності) виступає атрактором глобальних економічних змін [3]. Науковий пріоритет уведення в теоретичний оборот ментальності соціальних груп як основної інституції належить раннім інституціоналістам — Т. Веблену, В. Гамільтону, Дж. Коммонсу, В. Мітчеллу [5, с. 5].

В інституційній теорії економічний розвиток суспільства розглядається як результат взаємодії формальних і неформальних інституцій. У цьому контексті господарський менталітет постає ключовою неформальною інституцією, яка визначає характер сприйняття та реального функціонування формальних економічних організацій [35].

У сучасній економічній науці дослідження ментальних чинників набуває особливої ваги у контексті інституційних трансформацій. Зарубіжні дослідники стверджують, що ефективна економічна політика передбачає реформування загальноприйнятих «правил гри», тобто інституцій, які формують і регулюють політичні, соціальні та економічні процеси [31, с. 85].

Емпіричні дослідження підтверджують наявність системного та статистично значущого зв'язку між культурою і якістю інституцій. Зокрема, Holý та Evan (2021) на вибірці з 94 країн за 1996–2019 рр. із застосуванням стохастичного фронтального аналізу встановили, що культурні виміри Г. Гофстеде є значущими предикторами якості державного управління (Worldwide Governance Indicators). Автори обґрунтовують культурну зумовленість процесу формування інституцій і доводять, що суспільства з цінностями, сприятливими для розвитку, більшою мірою схильні до формалізації неформальних інституцій, що забезпечує економічний прогрес. [37]. Це положення підтверджує визначальну роль господарського менталітету як первинної неформальної інституції щодо формальних правил.

Узагальнення наукових підходів засвідчує, що економічна ментальність розглядається як багатовимірна категорія, що поєднує цінності, норми та поведінкові патерни, які безпосередньо впливають на господарську активність і сприйняття економічних змін. Таблиця А.1. із підходами до визначення поняття «економічна ментальність» представлена у **Додатку А**.

Необхідно зауважити, що в зарубіжній економічній літературі категорія «ментальність» не використовується як самостійний теоретичний конструкт у тому вигляді, в якому вона представлена у пострадянському науковому дискурсі. Її зміст відображається через суміжні поняття — «informal institutions», «belief systems», «mental models» (Д. Норт) [39], «economic culture», «values» (Г. Гофстеде) [36], «spirit of capitalism» (М. Вебер) [3], «social capital» [13]. Таким чином, у міжнародній традиції господарський менталітет аналізується як сукупність неформальних інституцій, ціннісних орієнтацій та

моделей економічної поведінки, що визначають характер функціонування формальних правил.

Для поглибленого розуміння господарського менталітету необхідно розмежувати поняття «економічна ментальність» та «господарський менталітет», які нерідко вживаються як синоніми, проте мають різне теоретичне наповнення. Аналіз наукових підходів засвідчує, що економічна ментальність є ширшою категорією, що охоплює сукупність соціально-економічних уявлень, цінностей та установок на рівні суспільства. Як зазначає Т. В. Гайдай, в інституційній теорії економічна ментальність розглядається як сукупність стійких інтелектуальних та психологічних установок, що визначають спосіб сприйняття господарської реальності [5, с. 5].

Поняття «економічна ментальність» відображає широку систему соціально-економічних уявлень, цінностей та установок, що формуються на рівні суспільства, а «господарський менталітет» є конкретизованим проявом економічної ментальності у сфері господарської діяльності — у практиках ведення бізнесу, ставленні до власності, праці, ризику, підприємництва та відповідальності [5, с. 232]. О. О. Лусте визначає господарський менталітет як неформальний інститут, що включає економічні цінності, мотиви та стереотипи поведінки, наголошуючи на суперечності між історично сформованими неформальними нормами та запровадженими формальними інституціями в Україні [13, с. 33]. Дослідники також виокремлюють трудовий менталітет як структурний елемент господарського менталітету, що характеризує ставлення індивіда до праці та виробничої діяльності [11, с. 234].

На нашу думку, доцільно розрізняти три взаємопов'язані, але концептуально відмінні рівні ментальних характеристик. Запропоновану систематизацію наведено у Таблиці 1.1.

Запропоноване розмежування дозволяє уточнити предмет дослідження: у даній роботі господарський менталітет розглядається як конкретизований поведінковий вимір економічної ментальності, що безпосередньо формує ставлення економічних суб'єктів до власності, підприємництва, ринкових

механізмів та сприйняття інституційних норм. А «економічна ментальність» використовується як ширша категорія, що охоплює систему соціально-економічних уявлень і цінностей на рівні суспільства в цілому.

Таблиця 1.1.

Рівні ментальних характеристик суспільства та їх взаємозв'язок

Рівень поняття	Зміст	Охоплення	Функція в аналізі
Економічна ментальність	Широка система соціально-економічних уявлень, цінностей та установок суспільства	Макрорівень: суспільна свідомість	Соціокультурна основа економічної поведінки
Господарський менталітет	Конкретизований прояв економічної ментальності у сфері господарської діяльності: ставлення до власності, праці, ризику, підприємництва	Мезорівень: господарська поведінка	Поведінковий вимір економічної активності
Трудовий менталітет	Структурний елемент господарського менталітету; ставлення до праці та виробничої діяльності	Мікрорівень: виробнича участь	Визначення характеру включення індивіда у виробничі та організаційні процеси

Джерело: складено автором на основі [5; 11; 12].

Важливо підкреслити, що господарський менталітет є водночас стабільним і динамічним феноменом. З одного боку, ментальні характеристики формуються протягом тривалих історичних періодів і відрізняються значною інерційністю, що обмежує швидкість адаптації до нових формальних правил. З іншого боку, вони не є незмінними: кризові події, воєнні виклики, міграційні процеси та євроінтеграційні перетворення здатні прискорити трансформацію окремих ментальних характеристик. Сучасний етап розвитку України демонструє актуальність урахування цієї динаміки при формуванні економічної політики та інституційному проєктуванні.

1.2. Структура та функції економічної ментальності

Структура та функції економічної ментальності визначають її роль як фундаментальної неформальної інституції, що опосередковує економічну поведінку та забезпечує стабільність розвитку економічної системи. Розуміння внутрішньої будови ментальності є необхідною передумовою аналізу механізмів її впливу на інституційні зміни.

Економічна ментальність має складну ієрархічну структуру. На основі узагальнення наукових підходів Т. В. Гайдай, О. О. Лусте та Е. Розенбаума до її ключових структурних компонентів доцільно віднести наступні.

По-перше, ціннісно-мотиваційне ядро — базові цінності, мотиви та норми економічної поведінки. Воно включає ставлення до праці та багатства, етичні настанови господарювання й визначає глибинну спрямованість господарської активності суб'єкта [5, с. 4].

По-друге, когнітивний компонент — уявлення про те, як функціонує економіка, які причинно-наслідкові зв'язки існують між діями суб'єктів та їхніми результатами. [11, с. 234]. Цей компонент відповідає поняттю «ментальних моделей», запровадженому в інституційному аналізі Дензау та Нортом [31], і виступає своєрідним «фільтром», через який суб'єкт інтерпретує нові правила та реформи.

По-третє, стереотипи та моделі взаємодії — усталені зразки соціально-економічної взаємодії у сфері господарської діяльності, включаючи стереотипи споживання та організаційні форми господарювання, яким надається перевага в суспільстві [5, с. 4]; [11, с. 234].

По-четверте, адаптивний компонент — ступінь сприйнятливості (або несприйнятливості) до зовнішнього досвіду та здатність до інституційних інновацій. Саме цей компонент визначає, наскільки суспільство готове до запозичення нових правил і наскільки ефективно воно їх інтегрує у власну практику.

По-п'яте, рівні свідомості — ментальність поєднує в собі свідоме (алгоритми, моделі, звички мислення) та несвідоме (автоматизовані реакції),

що зумовлює її стійкість і водночас ускладнює цілеспрямовану трансформацію [1, с. 171].

Водночас, на нашу думку, структуру господарського менталітету доцільно розглядати крізь призму трьох взаємопов'язаних вимірів (Рис. 1.1.). Когнітивний вимір охоплює уявлення суб'єктів про закономірності функціонування економіки. Ціннісно-нормативний вимір відображає систему оцінок бажаного і небажаного в господарській сфері: уявлення про справедливий розподіл, законні та незаконні практики, ставлення до власності й підприємництва. Поведінковий вимір — це стереотипи й звички економічної діяльності, що відтворюються на практиці й визначають реальні патерни взаємодії між економічними агентами. Взаємодія між цими вимірами забезпечує цілісність ментальності: цінності задають орієнтири, когнітивні моделі пояснюють світ, а поведінкові стереотипи закріплюють усталені практики.

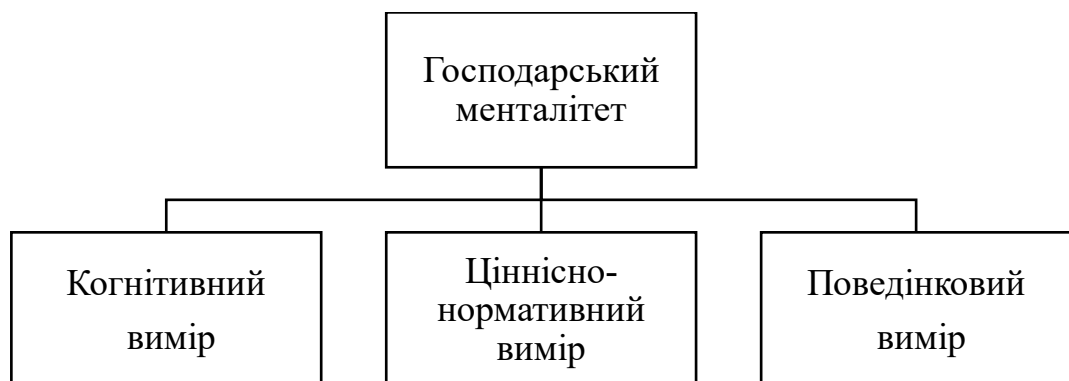

Рис. 1.1. Структура господарського менталітету

Джерело: складено автором самостійно.

Важливим для розуміння структури ментальності є зв'язок між різними її вимірами. Як показує Е. Розенбаум, «уможливорювальні» інституції вимагають від суб'єктів не лише знання правил, але й розуміння того, чому і з якою метою ці правила існують [43, с.367]. Отже, ментальні моделі є не просто відображенням реальності, а когнітивними структурами, що спрямовують поведінку в умовах інституційних обмежень і можливостей.

Як специфічна неформальна інституція, економічна ментальність виконує низку критично важливих функцій у системі господарювання. Відповідно до впливу економічної ментальності на поведінку суб'єктів господарювання й інституційне середовище можемо виділити наступні функції:

1. Регулятивна (детермінуюча): визначає мотиви та моделі поведінки індивідів у процесі господарської діяльності, формуючи національний тип економічної поведінки [5, с. 5].

2. Трансакційна (зниження невизначеності): господарська ментальність дозволяє знизити вплив невизначеностей та зменшити трансакційні витрати шляхом підвищення довіри між учасниками ринку [13, с. 35].

3. Інтеграційна та стабілізаційна: сприяє інтеграції суспільства та досягненню стабільного стану економічної системи. Вона забезпечує спадковість господарської етики та традицій.

4. Функція інституційного фільтра: ментальність опосередковує процес інституційних змін. Вона може або сприяти успішному закріпленню нових формальних норм, або призводити до їхнього відторгнення [13, с. 34].

5. Соціалізаційна: забезпечує включення індивіда в систему господарських зв'язків через засвоєння групових ціннісних орієнтацій та корпоративної культури [13, с.36].

6. Функція оптимізації: спрямована на досягнення максимального ефекту від соціально-економічної діяльності різних суб'єктів.

Також доцільно виокремити функції економічної ментальності за напрямками їх впливу на економічну поведінку та інституційний розвиток. По-перше, це функція орієнтації: менталітет визначає, які варіанти економічних рішень сприймаються як прийнятні або бажані, задаючи систему координат для господарської поведінки [43, с. 372]. По-друге, функція легітимації [43, с. 363]: ментальні установки забезпечують соціальне визнання певних форм економічної взаємодії та норм поведінки. По-третє, функція соціальної інтеграції: менталітет формує спільні смисли та очікування, що знижують

трансакційні витрати координації між економічними агентами [13, с. 35]. По-четверте, функція стабілізації: стійкість ментальних характеристик забезпечує передбачуваність економічної поведінки та виступає чинником інституційної стабільності. По-п'яте, функція трансформації [43, с. 376]: у кризових умовах ментальні установки можуть як гальмувати, так і прискорювати інституційні зміни, залежно від того, наскільки нові правила відповідають усталеним поведінковим патернам.

Реалізація зазначених функцій відбувається через механізм «ментальних моделей» — когнітивних структур, що формуються в процесі соціалізації та засвоєння культурного досвіду й визначають сприйняття економічної реальності. Як підкреслює Е. Розенбаум, ментальні моделі втілюють знання про те, як функціонує світ навколо нас і як він реагує на наші дії; вони спрямовують рішення та вибір, визначаючи ті варіанти дій, які, на думку суб'єктів, дозволяють досягти поставлених цілей [43, с. 371]. Тим самим ментальні моделі виступають посередником між суспільними ціннісними установками та реальними інституційними практиками.

Структурно-функціональний аналіз економічної ментальності та господарського менталітету дозволяє зробити важливий висновок: ментальні характеристики суспільства є не лише «пасивним відображенням» зовнішніх умов, а активним чинником, що формує характер інституційного вибору та траєкторію економічного розвитку. Саме тому ефективне інституційне проєктування неможливе без урахування ментальних характеристик суспільства.

1.3. Механізм впливу господарського менталітету на інституційні зміни економіки

Дослідження механізму впливу господарського менталітету на інституційні трансформації є критично важливим для пояснення значної диференціації результатів економічних реформ у різних країнах. Інституційна теорія пропонує дієвий аналітичний інструментарій для розкриття цього

феномену крізь призму взаємодії та взаємодоповнюваності формальних і неформальних інституційних обмежень.

Представники традиційного інституціоналізму трактують інституції як сформовані в процесі історичного розвитку стійкі ментальні й поведінкові зразки — звичаї, традиції та моделі мислення. Водночас Д. Норт визначає інституції як правила гри чи створені людиною обмежувальні рамки, що структурують взаємодію між економічними агентами [19, с. 11]. Важливим є те, що ці правила формуються й закріплюються в культурі та господарському менталітеті суспільства і, на відміну від формальних норм, змінюються вкрай повільно, зумовлюючи інституційну інерцію трансформаційних процесів.

Вплив господарського менталітету на інституційні зміни включає кілька взаємопов'язаних механізмів.

По-перше, виступає джерелом правил. Неформальні норми часто є первинним матеріалом для створення формальних інституцій, а успішні закони та реформи, як правило, гармонізуються із домінуючими культурними цінностями та ментальними установками. Як зауважує Д. Норт, хоча офіційні правила можуть змінитись за одну ніч унаслідок політичних або юридичних рішень, неофіційні обмеження, пов'язані зі звичаями, традиціями та кодексами поведінки, набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики [19, с. 15].

По-друге, виконує функцію легітимації: формальні норми стають дієвими лише тоді, коли їх сприймає більшість населення. Якщо формальні правила суперечать глибоко вкоріненій ментальності (наприклад, колективістській на противагу індивідуалістичній), вони можуть бути ігноровані, обходитися або викликати соціальний спротив.

По-третє, ментальність визначає траєкторію інституційного розвитку (path dependence). Ментальні моделі закріплюють певний шлях розвитку, роблячи одні варіанти інституційного вибору більш імовірними за інших [20, с. 76]. Це пояснює, чому механічне копіювання успішних формальних інституцій (наприклад, західних ринкових механізмів) в інше культурне

середовище часто виявляється неефективним і призводить до виникнення інституційних пасток

Окрім цих механізмів прямого впливу, важливо враховувати характер впливу господарського менталітету на економіку. О. О. Лусте виокремлює три рівні такого впливу: на мікрорівні — господарський менталітет визначає поведінку окремих працівників, мотиваційні механізми трудової діяльності та рівень їхньої економічної активності; на мезорівні — вплив господарського менталітету виявляється у формуванні різних підходів до управління, стилів керівництва та функціонування організаційної структури підприємства; на макрорівні — на основі господарського менталітету відбуваються процеси соціалізації економіки, він сприяє економічній інтеграції, формуванню конкурентного потенціалу та визначає рівень економічної свободи [14, с. 115].

Механізм впливу господарського менталітету на інституційні зміни функціонує за принципом взаємозворотного зв'язку. З одного боку, ментальні моделі визначають сприйняття нових правил і характер їхньої реалізації. З іншого — реальний досвід функціонування інституцій поступово модифікує ментальні установки, особливо в кризові періоди. Як показує Е. Розенбаум, «коли ментальні моделі дедалі більшої кількості людей змінюються в одному напрямі, неминуче змінюються й інституції, доповнені цими моделями, оскільки змінюється поведінка суб'єктів, через яку ці інституції відтворюються» [43, с. 372 – 373]. Цей взаємозворотний зв'язок між ментальними моделями та інституціями є принципово важливим для розуміння того, чому інституційні реформи рідко призводять до миттєвих результатів — зміна формальних правил має обов'язково супроводжуватися цілеспрямованим впливом на неформальні установки суспільства.

Таким чином, господарський менталітет є активним детермінантом інституційних змін, який діє одночасно через генеративний, легітимаційний та інерційний механізми.

1.4. Роль господарського менталітету у взаємодії формальних та неформальних інституцій та легітимації реформ

Ефективність будь-якої економічної реформи визначається не лише якістю розроблених формальних норм, але й тим, наскільки ці норми відповідають системі неформальних установок суспільства. Саме на перетині формальних і неформальних інституцій господарський менталітет виконує свою ключову функцію — функцію узгоджувального механізму, який або забезпечує синергію між новими правилами та усталеними поведінковими патернами, або породжує системні розриви, що підривають результативність реформ. Д. Норт наголошує, що «ці культурні обмеження не лише пов'язують минуле із сучасним і майбутнім, але й дають нам ключ до пояснення шляху історичної зміни» [19, с. 15].

Господарський менталітет є ключовою ланкою цієї взаємодії: саме через нього неформальні норми та ціннісні установки суспільства впливають на сприйняття, реалізацію та легітимність формальних інституційних правил.

Взаємодія формальних і неформальних інституцій може мати різний характер: комплементарний (взаємодоповнення), субституційний (взаємозаміщення) або конфліктний (взаємовиключення). Д. Норт підкреслює, що ефективне функціонування формальних правил можливе лише тоді, коли вони доповнюються неформальними нормами, що поділяються більшістю учасників взаємодії; в іншому випадку трансакційні витрати забезпечення дотримання правил різко зростають [19, с. 38]. Господарський менталітет виступає тут як посередник, що визначає, якою мірою нові формальні норми знаходять підтримку в існуючій системі неформальних установок.

П. А. Лепак звертає увагу на ключовий аспект цієї взаємодії — конгруентність формальних і неформальних інституцій: «Успіх соціально-економічних реформ [...] в остаточному підсумку, визначається готовністю націй до нового економічного устрою суспільства, нових інституцій. У категоріях інституційної економічної теорії мова йде про конгруентність неформальних і формальних інституцій» [12, с. 495]. Саме від цього залежить

швидкість, глибина та незворотність реформ — три ключових критерії ефективності інституційних перетворень.

Якщо формальні правила відповідають домінуючим ментальним установкам, вони швидко легітимуються та природно інтегруються в господарську практику. В протилежному випадку виникає феномен інституційної асинхронності — ситуації, коли формально запроваджені норми існують паралельно з реально функціонуючими неформальними правилами, що суттєво знижує ефективність реформ. Як зазначає В. Л. Осецький, в умовах інституційної асинхронності «формальні інститути існують більшою мірою декларативно, а реально функціонують їх "замінники" — неформальні негативні інститути» [20, с. 77].

Важливим механізмом, що опосередковує взаємодію формальних і неформальних інституцій, є легітимація реформ. Легітимація — це процес суспільного визнання нових правил обґрунтованими та справедливими, унаслідок якого суб'єкти добровільно дотримуються цих правил не через страх перед покаранням, а через внутрішнє сприйняття їх доцільності. Е. Розенбаум розкриває цей механізм через поняття епістемічної легітимності: «Інституції не піддаються сумніву, доки вони допомагають нам осмислювати світ навколо» [43]. Інакше кажучи, реформа отримує легітимність тоді, коли нові правила вписуються в наявні ментальні моделі суспільства — відповідають усталеним уявленням про те, як «має» функціонувати економіка.

Легітимація реформ забезпечується дією взаємопов'язаних механізмів. Когнітивний механізм передбачає інтерпретацію нових правил у межах наявних ментальних моделей. Ціннісний механізм полягає в їх узгодженні з домінуючими господарськими цінностями, зокрема уявленнями про справедливість розподілу, легітимність практик, ставлення до власності та відповідальності. Поведінковий механізм забезпечує закріплення нових правил у господарських практиках, їх регулярне відтворення у взаємодії економічних агентів та трансформацію у стійкі неформальні норми. Якщо хоча б один із цих механізмів не реалізується належним чином, реформа

залишається декларативною, не вкоріненою в реальному господарському житті.

Теоретичний аналіз взаємодії формальних і неформальних інституцій дає змогу виокремити типові сценарії реформ залежно від ступеня їх конгруентності з господарським менталітетом.

Перший сценарій — конгруентна реформа: нові формальні правила узгоджуються з домінуючими ментальними установками або спираються на конструктивні риси господарського менталітету (індивідуалізм, підприємливість, орієнтація на самостійність). За таких умов реформи набувають високого рівня легітимності, швидко інституціоналізуються у практиках господарювання та забезпечують стійкі результати.

Другий сценарій — адаптаційна реформа: нові правила частково не відповідають наявним ментальним установкам, проте не є принципово несумісними з ними. У цьому випадку реалізація реформ потребує зниження трансакційних витрат адаптації через інституційні інструменти — освітні програми, систему стимулів, поетапне впровадження. За умови наявності відчутних позитивних ефектів нові правила можуть поступово модифікувати ментальні установки економічних агентів.

Третій сценарій — дисфункційна реформа: нові формальні правила є несумісними з домінуючими ментальними моделями суспільства. У такому разі реформи не досягають поставлених цілей і водночас генерують додаткові інституційні дисфункції, зокрема поширення тіньових практик, формування подвійних стандартів та зниження рівня довіри до державних інституцій. . Як зазначає Т. В. Гайдай, «успіх будь-якої формальної норми залежить від її комплементарності з ментальними установками суспільства» [5, с. 5].

З практичної точки зору наведений аналіз підводить до важливого висновку щодо умов успішності реформ. Ефективна реформаторська стратегія має поєднувати два взаємодоповнювальні вектори. Перший — адаптація інституцій до ментальності: нові правила мають спиратися на позитивні характеристики господарського менталітету, враховувати усталені практики

та поведінкові патерни суспільства. Другий — цілеспрямована трансформація ментальності у довгостроковій перспективі: освітні програми, формування культури довіри та зміна системи стимулів можуть поступово модифікувати ментальні установки, які гальмують інституційний розвиток. Обидва вектори є необхідними — без першого реформи залишаться нежиттєздатними, без другого — суспільство буде приречене на відтворення інституційних дисфункцій.

Узагальнення результатів аналізу дозволяє систематизувати механізм впливу господарського менталітету на взаємодію формальних і неформальних інституцій, а також процеси легітимації інституційних змін. Відповідна систематизація наведена у Таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Механізми впливу господарського менталітету на інституційні трансформації

Механізм	Зміст	Приклад для України
Джерело правил	Неформальні норми є первинним матеріалом для формальних інституцій; успішні закони гармонізуються з ментальними установками.	Антиетатизм і прагнення до самостійності зумовлюють сприйнятливість до децентралізаційних реформ.
Легітимація норм	Формальні норми стають дієвими, коли їх сприймає більшість.	Низька легітимність антикорупційних реформ за збереження патерналістських установок.
Інституційна інерція (path dependence)	Ментальні моделі змінюються повільно й визначають траєкторію подальшого розвитку; копіювання чужих інституцій є неефективним без адаптації.	Низька ефективність механічного перенесення західних правил без урахування поведінкових патернів.
Амбівалентний ефект	Одні риси менталітету сприяють змінам, інші — гальмують; реформи мають враховувати обидва ефекти.	Антиавторитаризм сприяє демократизації, але ускладнює ієрархічну координацію в реалізації реформ.

Джерело: складено автором на основі [5; 12; 32; 43].

Як свідчить представлена таблиця, господарський менталітет виконує водночас консервативну і трансформативну функцію: він є чинником інституційної інерції, що обмежує темпи та характер змін, і водночас може виступати ресурсом для нових інституційних форм, якщо реформи спираються на позитивні елементи ментальності суспільства.

Висновки до першого розділу

Теоретико-методологічний аналіз дає підстави розглядати господарський менталітет як первинну неформальну інституцію щодо формальних правил: він не лише детермінує траєкторію інституційного вибору, а й визначає можливості легітимації нових норм. У результаті аналізу сформульовано наступні висновки.

По-перше, уточнено та систематизовано понятійний апарат дослідження. Розмежовано поняття «економічна ментальність», «господарський менталітет» та «трудовий менталітет» як три взаємопов'язані, проте концептуально відмінні рівні ментальних характеристик суспільства. Господарський менталітет визначено як конкретизований прояв економічної ментальності у сфері господарської діяльності — у практиках ведення бізнесу, ставленні до власності, праці, ризику та підприємництва. У зарубіжній традиції його зміст відображається через поняття «informal institutions», «mental models», «economic culture».

По-друге, розкрито структуру господарського менталітету як системи трьох взаємопов'язаних вимірів: когнітивного (ментальні моделі), ціннісно-нормативного (система економічних цінностей та норм) і поведінкового (стереотипи і практики господарської діяльності).

По-третє, систематизовано функції господарського менталітету в економічній системі. Обґрунтовано, що він виконує регулятивну, трансакційну, інтеграційну, стабілізаційну, соціалізаційну та оптимізаційну функції, а також функції орієнтації, легітимації та інституційного фільтра. Доведено, що господарський менталітет не лише відображає економічну

реальність, а й активно формує її, впливаючи на вибір стратегій поведінки та характер інституційних змін.

По-четверте, розкрито механізм впливу господарського менталітету на інституційні трансформації. Встановлено, що цей вплив реалізується через такі ключові канали: неформальних норми як основа формальних інституцій; легітимація економічних реформ; визначення траєкторії інституційного розвитку (path dependence); а також адаптація або відторгнення нових правил господарювання.

По-п'яте, обґрунтовано роль господарського менталітету у забезпеченні конгруентності формальних і неформальних інституцій та процесі легітимації реформ. Доведено, що ефективність інституційних перетворень визначається не лише якістю формальних норм, а й ступенем їх відповідності домінуючим ментальним установкам суспільства. Виявлено, що ігнорування цього чинника призводить до інституційної асинхронності, за якої формальні правила мають декларативний характер і заміщуються неформальними практиками

Отримані результати формують теоретико-методологічну основу для подальшого дослідження особливостей українського господарського менталітету та емпіричного аналізу його впливу на інституційний розвиток економіки.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ГОСПОДАРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ

2.1. Історичні передумови формування українського господарського менталітету

Господарський менталітет є результатом тривалого історичного розвитку, і формується під впливом культурних, географічних, політичних та соціально-економічних чинників. Для розуміння сучасного стану господарського менталітету українців необхідно простежити ключові етапи його формування, що дає змогу виявити глибинні передумови як конструктивних, так і деформованих його характеристик.

Формування господарського менталітету українського народу сягає своїх витоків у добу Київської Русі, яка заклала перші основи господарської взаємодії та правових норм. Розвиток торгівлі (зокрема, шлях «з варяг у греки»), поширення ремесел і землеробства, а також становлення віча як форми горизонтального самоврядування сприяли формуванню первинних патернів господарської поведінки, що ґрунтувалися на договірній традиції та звичаєвому праві [10]. Важливо, що вже на цьому етапі виявляється схильність до неформальних, горизонтальних форм узгодження інтересів — риса, яка пізніше набуде розвитку в козацькій традиції самоврядування.

Визначальну роль у становленні господарського менталітету українців відіграла козацька доба (XVI–XVIII ст.). Козацька Запорізька Січ являла собою унікальне суспільно-господарське утворення, засноване на принципах демократичного самоврядування, виборності керівництва та особистої свободи. Як зазначає Т. В. Гайдай, серед ключових рис, що сформувалися в цей період, варто виокремити індивідуалізм, орієнтацію на самостійне ухвалення рішень, антиавторитаризм та прагнення до економічної незалежності [5, с. 6]. Козацька традиція антиавторитаризму заклала стійку психологічну установку неприйняття примусово-централізованих рішень, що досі є чинником, який ускладнює легітимацію ієрархічних реформ «згори донизу».

Принципово важливим для розуміння господарської ментальності є аграрна спрямованість української економіки XIX — початку XX ст. Хутірський тип господарювання, традиції одноосібного фермерства та поширення кооперативного руху (особливо у Галичині, де він набув значного розвитку під впливом просвітянської та народовецької діяльності) сформували такі риси, як хазяйновитість, прагнення до статку та позитивне ставлення до матеріального добробуту як результату праці [1, с. 6]. Родюча земля як природна основа господарства зумовила специфічний зв'язок українця з приватною власністю — явище, яке В. Осецький пов'язує з розвиненим почуттям приватної власності та потенціалом підприємницької ініціативи [6, с. 75].

Разом з тим природно-географічні умови — відносно м'який клімат, відсутність систематичних природних катаклізмів, родючий чорнозем — сприяли формуванню й ряду амбівалентних рис: надмірної терплячості, схильності до очікування «саморозв'язання» проблем, певної соціальної пасивності [7, с. 35].

Переломним моментом у формуванні господарського менталітету стала радянська доба, яка зумовила його глибоку деформацію. Запровадження командно-адміністративного устрою, примусова колективізація 1929–1933 рр. і Голодомор 1932–1933 рр. (що знищив найактивнішу частину господарського населення України), ліквідація приватної власності — усі ці процеси зруйнували традиційні механізми господарської автономії. Як зазначає О. Гордійчук, через комуністичні гасла насаджувалися такі поведінкові установки, як безвідповідальність, демонстративна працелюбність, патерналізм та перекладання відповідальності на державу, що сприяло формуванню почуття безпорадності та зниженню мотивації до самостійної економічної активності. Наслідком цього стало поширення байдужості до суспільних процесів, низької самооцінки та відчуття неспроможності впливати на власне життя, окремі прояви яких і сьогодні простежуються в українському суспільстві [7, с. 37].

У результаті сформувався специфічний тип деформованого господарського менталітету, для якого характерні зниження довіри до формальних правил, поширення неформальних практик адаптації до дефіцитної економіки, толерантність до тіньових механізмів і подвійних стандартів. Як наслідок, після здобуття незалежності в Україні виникла інституційна асинхронність реформ.

Хронологічну систематизацію ключових етапів формування українського господарського менталітету та їх інституційних наслідків представлено у **Додатку Б**.

Аналіз Таблиці Б.1 свідчить, що господарський менталітет українців є результатом нашарування різночасових впливів, які мають суперечливий характер. З одного боку, аграрна та козацька традиції закладали риси, комплементарні до вимог ринкової економіки: індивідуалізм, підприємливість, антиавторитаризм, цінність самостійної праці. З іншого боку, досвід колоніального підпорядкування (польського, московського, австрійського, радянського) та жорстоке знищення господарсько активної частини населення у роки Голодомору сформували деформовані установки, що гальмують інституційний розвиток: патерналізм, недовіру до держави, схильність до тіньових практик та уникнення невизначеності.

Принципово важливим є те, що геополітичне положення України — на перехресті Заходу і Сходу — зумовило унікальне поєднання в її господарському менталітеті елементів як індивідуалістично-раціоналістичної (західної), так і колективістсько-традиційної (східної) ментальності [12, с. 495]. Це поєднання є водночас джерелом адаптивності, а також чинником внутрішніх суперечностей, які ускладнюють однозначну ідентифікацію вектору інституційного розвитку.

Водночас сучасний етап розвитку України — Революція Гідності 2014 р. та повномасштабне вторгнення росії з 2022 р. — став новим етапом трансформації господарського менталітету. Ці події актуалізували потенціал самоорганізації, посилили горизонтальні економічні мережі та підвищили

суспільний запит на прозорість і відповідальність у сфері врядування. Розгортання масштабного волонтерського руху, мобілізаційна гнучкість малого бізнесу та формування нових форм локальної кооперації свідчать про відродження тих рис господарського менталітету, що були пригнічені в радянський період [23].

Таким чином, аналіз історичних передумов формування українського господарського менталітету дає підстави стверджувати, що він є складною і внутрішньо суперечливою системою соціально-економічних характеристик, у якій поєднуються, з одного боку, конструктивні риси, укорінені в традиціях національного господарювання, а з іншого — деформовані установки, сформовані під впливом тривалого зовнішнього інституційного тиску та радянської соціально-економічної системи. Усвідомлення цієї дуальності є необхідною передумовою для обґрунтування ефективних стратегій інституційних реформ та забезпечення їх належної легітимації.

2.2. Основні риси економічної ментальності українців

Систематизація основних рис економічної ментальності українців потребує інтеграції кількох аналітичних підходів: описово-порівняльного (вітчизняна наукова традиція), кількісного (культурні виміри Г. Гофстеде) та динамічного (урахування трансформацій під впливом сучасних подій). Таке поєднання дозволяє сформувати цілісний портрет господарського менталітету сучасних українців.

Аналіз вітчизняних наукових підходів виявляє два різновекторні набори рис, які відображають як ринково орієнтовані, так і деформовані характеристики господарського менталітету. Перший набір — це риси, що сягають глибинних народних традицій і в цілому відповідають логіці ринкової господарської поведінки. Т. В. Гайдай виокремлює серед них: індивідуалізм, орієнтацію на самостійне ухвалення рішень; прагнення до економічної незалежності; антиобщинність і несприйняття примусових колективних форм; антиавторитаризм і схильність до демократичних форм організації;

антиетатизм — орієнтацію на власні сили; прагнення до статку як позитивної цінності; національну працьовитість і дисциплінованість [5, с. 6].

Дослідниця зазначає, що перші шість з цих рис відповідають набору основних характеристик ринкового типу психології [5, с. 6], що є важливим висновком: він означає, що проблема інституційної трансформації в Україні полягає не у відсутності ринково сумісного менталітету, а у деформації та пригніченні відповідних ментальних установок унаслідок радянської спадщини.

Другий набір рис — деформовані характеристики, що є безпосереднім наслідком радянської системи та обмежують ефективність ринкових реформ. В. Осецький наголошує, що провідною характеристикою господарського менталітету українців, яка перешкоджає успішному запозиченню ринкових інститутів, є патерналізм — підсвідома невпевненість у власних силах та надія на зовнішню допомогу. Поряд з цим дослідник виокремлює терпіння (відсутність ініціативності щодо власної долі) та неповагу до владних інститутів і закону як риси, що суперечать базовим вимогам ефективного функціонування ринкових інституцій [20, с. 78]. Подібну позицію підтримують А. Карпенко та А. Ільїна, які наголошують на визначальному впливі ментальних установок на економічну поведінку та результативність реформ [11, с. 235].

Для кількісної оцінки ментальних характеристик використаємо модель культурних вимірів Г. Гофстеде [36]. Профіль України за основними культурними вимірами дає змогу кількісно оцінити ключові ментальні параметри та окреслити їх потенційний вплив на економічну поведінку та адаптивність реформ (Рис. 2.1.).

Отже, для України характерний високий рівень дистанції влади (PDI — 92), що свідчить про сприйняття значної соціальної та ієрархічної нерівності як відносно природної. Така характеристика зумовлює схильність до централізації управління, залежність від владних рішень і водночас може обмежувати розвиток горизонтальних форм економічної взаємодії.

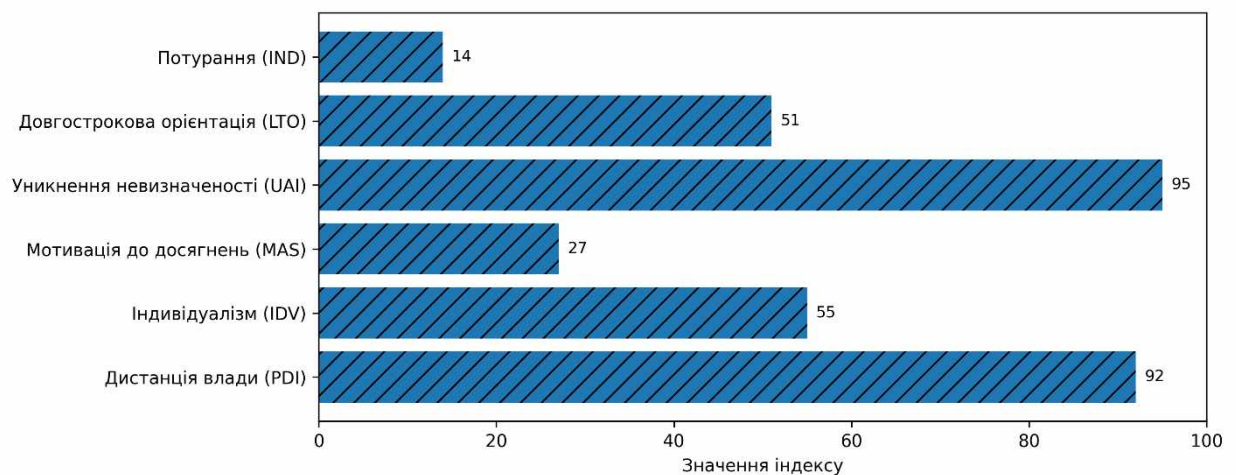

Рис. 2.1. Профіль господарського менталітету України за моделлю культурних вимірів Г. Гофстеде

Джерело: [18].

Водночас спостерігається дуже високий рівень уникнення невизначеності (UAI — 95), що відображає прагнення до стабільності, чітких правил і передбачуваності економічного середовища. Це зумовлює обережне ставлення до інновацій і ризику, а також може гальмувати швидке сприйняття реформ.

Показник індивідуалізму (IDV — 55) свідчить про проміжний характер між індивідуалістичною та колективістською моделями. Отже, для українців притаманна орієнтація на особисту відповідальність і самостійність із збереженням значущості соціальних зв'язків і неформальних мереж взаємодії.

Низький рівень мотивації до досягнення (MAS — 27) вказує на переважання цінностей співпраці, соціальної гармонії та якості життя над конкуренцією і матеріальним успіхом. Така характеристика може знижувати інтенсивність підприємницької активності, але водночас сприяє розвитку кооперативних форм взаємодії.

Показник довгострокової орієнтації (LTO — 51) перебуває на середньому рівні, що свідчить про поєднання короткострокових і довгострокових стратегій у господарській поведінці. Низький рівень

індульгенції (IND — 14) характеризує суспільство як стримане, орієнтоване на самоконтроль і обмеження задоволення потреб. Це може проявлятися у високій дисциплінованості, але водночас — у стриманості споживчої поведінки.

Узагальнення вітчизняних і міжнародних підходів дозволяє сформувати систематизований портрет рис господарського менталітету українців, представлений у **Додатку В**.

Таблиця В.1. демонструє суперечливу природу господарського менталітету сучасних українців. Адже поряд із конструктивними рисами, що мають глибоке коріння в народній традиції, існують деформовані характеристики, набуті в умовах колоніальної залежності та радянської системи.

Аналіз трансформації господарської ментальності в умовах повномасштабної війни дозволяє констатувати зміну домінуючих поведінкових стратегій. У кризових умовах суспільство показало здатність до самоорганізації та підприємницької адаптивності.

Водночас тривала невизначеність поглиблює схильність до короткострокових стратегій, адже значна частина домогосподарств та підприємств після 2022 р. зосередилась на тактиках виживання, утримуючись від довгострокових інвестицій та планування [23]. Це є відображенням того, як екстремальний контекст може одночасно актуалізувати адаптивні риси менталітету і поглиблювати окремі його деформації.

Таким чином, господарський менталітет сучасних українців є складним поєднанням рис, що виникли під впливом різних історичних епох і соціально-економічних умов. Ключовою проблемою залишається те, що позитивні елементи ментальності (індивідуалізм, підприємливість, самоорганізація) були пригнічені або деформовані, але не знищені. Це дає підстави стверджувати, що інституційні реформи, спрямовані на актуалізацію зазначених характеристик, мають вищий потенціал ефективності порівняно з

реформами, що передбачають імплементацію інституційних моделей, не узгоджених із домінуючими ментальними установками суспільства.

Узагальнюючи наведені підходи, доцільно запропонувати інтерпретацію ролі господарського менталітету через його функціональний вплив на інституційні зміни. Зокрема, риси господарського менталітету доцільно згрупувати за характером їхнього впливу на три категорії.

1) Риси, що сприяють інституційній трансформації:

- 1) індивідуалізм;
- 2) прагнення до економічної самостійності;
- 3) підприємливість;
- 4) працьовитість;

2) Риси, що гальмують інституційні зміни:

- 1) патерналізм;
- 2) недовіра до держави та інституцій;
- 3) короткострокова орієнтація;
- 4) конформізм;

3) Амбівалентні риси (з подвійним ефектом):

- 1) антиетатизм (може стимулювати самостійність, але підривати інституції);
- 2) антиавторитаризм (сприяє демократії, але ускладнює ієрархічну координацію).

На нашу думку, саме така структуризація дозволяє пояснити суперечливість інституційних процесів в Україні та їхню гібридну природу. Запропонована класифікація, на відміну від існуючих підходів, дозволяє не лише описати риси господарського менталітету, а й оцінити їхній функціональний вплив на інституційну динаміку, що розширює аналітичні можливості інституційної теорії у контексті трансформаційних економік.

2.3. Взаємодія національної ментальності з процесами ринкової модернізації та європейської інтеграції

Питання взаємодії господарського менталітету з процесами ринкової модернізації та реалізацією євроінтеграційного курсу має визначальне значення для розуміння специфіки сучасних інституційних трансформацій в Україні. Упродовж трьох десятиліть незалежності країна здійснює рух у напрямі ринкових реформ і зближення з Європейським Союзом, однак цей процес характеризується нерівномірністю та суперечливістю. Результати реформ виявилися суттєво нижчими за очікувані, адже Україні й досі притаманні хронічна інституційна слабкість, поширення корупційних практик і низький рівень господарської ефективності. Ця суперечність вимагає пояснення, яке неможливе без урахування господарського менталітету як ключового неформального чинника інституційного розвитку.

Ринкова модернізація після 1991 р. в Україні здійснювалася переважно за моделлю запозичення інституцій, що передбачала перенесення норм і механізмів, що довели свою ефективність у розвинутих ринкових економіках, без належного врахування специфіки національного господарського менталітету. Як засвідчують результати дослідження Я. Ляшка та С. Лисенка щодо ціннісної динаміки українського суспільства у 1991–2020 рр., зростання значущості демократичних і економічних цінностей супроводжувалося збереженням домінування вітальних (базових) потреб, що обмежувало готовність населення до практичного дотримання нових формальних норм [17, с. 81].

Показовим прикладом асинхронності є взаємодія між антиетатистськими установками українців та вимогами верховенства права. З одного боку, низький рівень довіри до державних інституцій і правових механізмів сприяє поширенню корупційних практик і тіньової економіки, оскільки економічні суб'єкти надають перевагу неформальним способам досягнення результату замість дотримання офіційно встановлених норм [20, с. 77]. З іншого боку, ця ж недовіра може виступати потенційним ресурсом для

формування суспільного запиту на розвиток незалежного судочинства, ефективних антикорупційних інституцій і механізмів громадського контролю, що є необхідними елементами функціонування ринкової економіки. Реалізація цього потенціалу визначається здатністю нових формальних інституцій забезпечити свою ефективність, прозорість та інституційну автономію від кланово-олігархічних інтересів.

Важливим чинником взаємодії господарського менталітету та інституційних реформ в Україні є євроінтеграційний вектор розвитку. Підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у 2014 р., а також початок переговорного процесу щодо набуття членства після 2022 р. формують потужний зовнішній нормативний імпульс, який поступово трансформує як формальні інституційні правила, так і суспільні очікування щодо їх функціонування. Результати досліджень ціннісних орієнтацій засвідчують зростання підтримки євроінтеграційного курсу після 2014 р. [27, с. 43; с. 454] та її посилення після 2022 р.

Разом з тим між задекларованою проєвропейською орієнтацією і реальними поведінковими практиками зберігається значний розрив. Цей феномен є класичним проявом ціннісно-поведінкового розриву, що спостерігається у перехідних суспільствах: декларативна прихильність до нових норм не одразу трансформується у відповідну господарську поведінку. Глибинні поведінкові патерни змінюються значно повільніше, ніж свідомі ціннісні переваги, що підтверджує тезу про інерційний характер господарського менталітету [43].

Систематизацію відповідності ключових елементів господарського менталітету українців вимогам ринкової модернізації та євроінтеграції представлено у Таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 демонструє, що взаємодія між господарським менталітетом і вимогами євроінтеграції є різномірною: частина ментальних характеристик є конструктивним ресурсом для реформ (індивідуалізм, самоорганізація,

підприємливість), тоді як інші виступають структурним обмеженням, що вимагає цілеспрямованих заходів із їх поступової трансформації.

Таблиця 2.1

Відповідність господарського менталітету українців вимогам ринкової модернізації та євроінтеграції

Елемент євроінтеграції	Відповідні риси господарського менталітету	Характер взаємодії та перспективи
Верховенство права та дотримання формальних норм	Антиетатизм, низька інституційна довіра, толерантність до тіньових практик	Недовіра до держави гальмує легітимацію нових норм, але антиавторитаризм підтримує цінність незалежного правосуддя. Потрібна послідовна антикорупційна реформа.
Розвиток підприємництва та конкуренції	Індивідуалізм, прагнення до самостійності, підприємливість. Водночас патерналізм і уникнення невизначеності.	Позитивні ментальні передумови для малого та середнього бізнесу; обмежуючий фактор — схильність до короткострокових стратегій та низька толерантність до ризику.
Децентралізація та місцеве самоврядування	Традиція козацького самоврядування, антиетатизм. Водночас висока дистанція влади на побутовому рівні.	Сприятливі ментальні умови для децентралізації за умови зміцнення горизонтальних мереж та підвищення громадянської активності.
Відкритість до зовнішніх ринків та іноземних інвестицій	Відносна відкритість до зовнішнього досвіду, проте прагнення до уникнення невизначеності ускладнює впровадження змін.	Ментальна відкритість до євроінтеграції зростає (особливо після 2022 р.). Необхідне формування стабільного інвестиційного клімату для подолання поведінкової консервативності.
Соціальна відповідальність бізнесу та сталий розвиток	Самоорганізація та волонтерство, низький рівень «потурання».	Потенціал для формування культури корпоративної відповідальності на основі актуалізованих цінностей самоорганізації та громадської солідарності

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 12; 20; 44].

Аналіз сучасних тенденцій засвідчує, що повномасштабна війна 2022–2024 рр. прискорила певні вектори ментальної трансформації. Водночас

суттєвим ризиком є те, що поглиблення соціально-економічної нерівності, міграційний вплив продуктивної частини населення та збереження неформальних мереж розподілу ресурсів можуть консервувати деформовані ментальні установки і відтворювати патерналістські очікування навіть за умови формального просування реформ.

Ця трансформація набуває особливої виразності через призму концепції економічної резильєнтності — здатності національної економіки готуватися до шоків, поглинати їх, відновлюватися та адаптуватися до нових умов (prepare–absorb–recover–adapt) [40, с.20]. В умовах повномасштабної війни резильєнтність стає не лише макроекономічною характеристикою, а й результатом взаємодії формальних і неформальних інституцій, що визначають поведінку домогосподарств, бізнесу та держави.

Емпіричним підтвердженням цього є динаміка ключових макроекономічних показників України у 2014–2025 рр. (див. **Додаток В**), яка демонструє послідовні цикли економічного шоку та відновлення.

Аналіз даних Таблиці В.2. виявляє три чітких цикли економічної резильєнтності. Перший цикл (2014–2016): глибокий шок (–6,6% та –9,8%) внаслідок анексії Криму і початку бойових дій, змінений поступовим відновленням (2,4% у 2016–2017 рр.). Другий цикл (2020–2021): короткостроковий спад під час пандемії COVID-19 (–3,8%) з швидким відновленням уже наступного року (3,4%). Третій цикл (2022–2025): найглибший шок за всю новітню історію (–28,8%) у рік повномасштабного вторгнення з поступовою стабілізацією у 2023–2025 рр. (5,5%; 2,9%; прогноз 3,1%) [22].

Ця динаміка свідчить, що господарський менталітет українців виступає внутрішнім ресурсом резильєнтності через три взаємопов'язаних вектори. По-перше, культура самоорганізації та горизонтальних зв'язків — у кризові моменти, коли формальні інституції функціонують з обмеженою ефективністю, саме волонтерські ініціативи, взаємодопомога громад і прямі зв'язки між бізнесами підтримують економічну активність [41, с. 29; 42, с. 167].

По-друге, адаптивність підприємництва — здатність малого та середнього бізнесу швидко змінювати бізнес-моделі, релокувати виробництво та переорієнтовувати діяльність є питомою рисою господарського менталітету, укріпленою досвідом функціонування в умовах хронічної нестабільності. По-третє, «парадокс довіри» — попри низький рівень довіри до державних інституцій [20, с. 78], фіксується високий рівень міжособистісної довіри в межах локальних спільнот і мереж, що знижує трансакційні витрати економічної взаємодії саме у кризових умовах [42].

Отже, економічна резильєнтність України формується не лише під впливом макроекономічної політики, а й завдяки неформальним інституційним чинникам, зокрема господарському менталітету. Це дає підстави розглядати господарський менталітет не лише як чинник інституційної інерції, а як важливу передумову стабілізації та відновлення економіки в кризових умовах.

Таким чином, взаємодія господарського менталітету із процесами ринкової модернізації та євроінтеграції є суперечливою, багатовекторною і нелінійною. Успіх інституційних перетворень залежить від того, наскільки реформи здатні: по-перше, спиратися на конструктивні риси ментальності; по-друге, формувати умови для поступового подолання деформованих установок; по-третє, забезпечувати конгруентність нових формальних правил із неформальними нормами суспільства. Саме такий підхід відповідає логіці інституційної теорії і може стати основою для ефективнішої реалізації євроінтеграційного курсу України.

Висновки до другого розділу

В результаті комплексного дослідження українського господарського менталітету (його історичних витоків, сучасних характеристик та ролі у процесах ринкової модернізації й євроінтеграції) дозволяє сформулювати такі висновки.

По-перше, обґрунтовано, що господарський менталітет українців має історично зумовлений характер і сформувався під впливом сукупності культурних, соціально-економічних і політичних чинників. Аналіз ключових етапів його становлення — від доби Київської Русі, козацького періоду та аграрної економіки XIX — початку XX ст. до радянської трансформації — дозволив виявити глибинні передумови формування як конструктивних, так і деформованих ментальних характеристик.

По-друге, систематизовано основні риси економічної ментальності сучасних українців через поєднання вітчизняних наукових підходів та кількісної моделі культурних вимірів Г. Гофстеде. Встановлено, що Україна характеризується значною дистанцією влади ($PDI = 92$), відносно низьким рівнем індивідуалізму ($IDV = 55$) та надвисоким уникненням невизначеності ($UAI = 95$), що відрізняє її від успішних постсоціалістичних економік і частково пояснює розрив в рівні господарського розвитку. Виявлено, що у структурі господарського менталітету українців наявні як риси, сприятливі для ринкових реформ і економічного розвитку, зокрема підприємливість, самостійність і здатність до самоорганізації, так і характеристики, що гальмують трансформаційні процеси та сформувалися під впливом тривалого колоніального підпорядкування і радянської системи, зокрема патерналізм, недовіра до державних інституцій, схильність до неформальних практик, короткострокова орієнтація та конформізм. Також виокремлено амбівалентні риси, зокрема антиетатизм і антиавторитаризм.

По-третє, встановлено, що сучасні трансформаційні процеси, зокрема ринкова модернізація та реалізація євроінтеграційного курсу, відбуваються в умовах інституційної асинхронності між формальними правилами та неформальними ментальними установками. Запозичення інституційних моделей без належного врахування специфіки господарського менталітету зумовило обмежену ефективність реформ, що проявляється у збереженні корупційних практик, тінізації економіки та низькому рівні інституційної довіри.

По-четверте, визначено, що євроінтеграційний вектор розвитку виступає важливим чинником трансформації господарського менталітету, формуючи нові суспільні очікування та ціннісні орієнтації. Зростання підтримки європейського курсу відображає поступову трансформацію ціннісних орієнтацій суспільства, що формує передумови для підвищення конгруентності між формальними інституційними змінами та ментальними характеристиками.

По-п'яте, особливу роль у трансформації господарського менталітету відіграють сучасні кризові події, зокрема повномасштабна війна, яка актуалізувала ментальні характеристики українців, сприятливі для економічного розвитку. Посилення самоорганізації, розвиток горизонтальних економічних зв'язків, адаптивність бізнесу та поширення волонтерських практик свідчать про збереження потенціалу господарського менталітету й його здатність до швидкої актуалізації у відповідь на зовнішні виклики.

Отримані результати формують аналітичну основу для третього розділу, присвяченого емпіричній оцінці взаємозв'язку між культурними вимірами менталітету та інституційними показниками розвитку країн, а також розробці практичних рекомендацій.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕКОНОМІЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ НА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ

3.1. Застосування моделі Г. Гофстеде для оцінювання господарського менталітету України

Для емпіричного дослідження господарського менталітету та його впливу на інституційну трансформацію необхідним є застосування верифікованого кількісного інструментарію. Модель культурних вимірів Г. Гофстеде належить до найбільш поширених підходів у порівняльних крос-культурних дослідженнях, оскільки забезпечує можливість операціоналізації ціннісних характеристик суспільства у формі кількісних індикаторів, придатних для подальшого статистичного аналізу [36].

Методологічна основа підходу Гофстеде ґрунтується на вимірюванні шести ключових культурних вимірів, кожен із яких відображає специфіку господарської поведінки та ставлення суспільства до економічних інституцій. Показник дистанції влади (PDI) характеризує ступінь прийняття членами суспільства нерівномірного розподілу владних повноважень. Індивідуалізм (IDV) характеризує, якою мірою члени суспільства орієнтовані на власні інтереси та самостійність, а не на колективні цілі. Показник маскулітності (MAS) відображає домінування цінностей конкуренції, досягнення успіху та матеріального добробуту. Уникнення невизначеності (UAI) характеризує рівень дискомфорту суспільства щодо невизначеності та невідомості, що проявляється у прагненні до формалізації правил і забезпечення стабільності. Довгострокова орієнтація (LTO) відображає схильність до стратегічного мислення, орієнтації на майбутнє та готовності до відкладеного задоволення. Показник індульгенції або потурання (IVR) характеризує ступінь свободи у задоволенні базових людських потреб і прагнення до отримання життєвого задоволення [36].

За даними The Culture Factor Group, профіль господарського менталітету України за моделлю Гофстеде виглядає таким чином: PDI = 92, IDV = 55, MAS = 27, UAI = 95, LTO = 51, IVR = 14 [44]. Для коректної інтерпретації цих

значень важливо зіставити їх із середніми показниками по країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), які мають схожі стартові умови постсоціалістичної трансформації.

Таблиця 3.1

Профіль господарського менталітету України за моделлю Г. Гофстеде у порівнянні з середніми показниками по країнах ЦСЄ

Вимір культури (Гофстеде)	Україна	Середнє по ЦСЄ (без України)	Відхилення (+/-)	Інтерпретація для господарського менталітету
Дистанція влади (PDI)	92	64	+28	Надвисока централізація; обмежена автономія економічних агентів; слабкий зворотний зв'язок між громадянами та владою
Індивідуалізм (IDV)	55	59	-4	Дещо нижча орієнтація на особисту відповідальність та ініціативу; вища залежність від групи або держави
Мотивація до досягнень (MAS)	27	46	-19	Нижча конкурентність та орієнтація на успіх; обмежений потенціал інноваційного підприємництва
Уникнення невизначеності (UAI)	95	76	+19	Найвищий серед досліджуваних країн рівень несприйняття змін; консервативна господарська поведінка
Довгострокова орієнтація (LTO)	51	51	0	Відносна збалансованість між короткостроковими та стратегічними орієнтирами економічної поведінки.
Потурання/Стриманість (IVR)	14	25	-11	Виразна схильність до стриманості та соціального контролю над власними потребами

Джерело: складено автором на основі [44].

Аналіз даних Таблиці 3.1 дозволяє виокремити ключові відхилення показників України від середніх значень для країн Центральної та Східної Європи. По-перше, надвисокий рівень дистанції влади ($PDI = 92$ при середньому значенні для регіону 64) свідчить про стійку орієнтацію на ієрархічні моделі прийняття рішень та схильність до залежності від централізованих управлінських рішень. Така характеристика обмежує розвиток горизонтальних форм економічної координації та знижує ефективність децентралізаційних перетворень.

По-друге, рівень індивідуалізму України ($IDV = 55$) є дещо нижчим за середній показник по регіону (59, відхилення -4), що відображає помірно нижчу орієнтацію на особисту господарську відповідальність та ініціативу і відносну залежність від групи або держави. Враховуючи, що саме IDV демонструє найвищу позитивну кореляцію з показниками економічного розвитку (що буде детально розглянуто у підрозділі 3.2), навіть помірне відставання за цим виміром є значущим для інституційного розвитку.

По-третє, найвищий серед досліджуваних країн рівень уникнення невизначеності ($UAI = 95$) зумовлює переважання консервативних моделей господарської поведінки, орієнтацію на усталені, перевірені практики та обережне ставлення до інновацій і змін. По-четверте, суттєво нижчий рівень мотивації до досягнень ($MAS = 27$ при середньому 46) відображає знижену конкурентність та орієнтацію на успіх, що обмежує інноваційний потенціал підприємництва.

Важливим методологічним застереженням є те, що модель Гофстеде відображає усереднені характеристики суспільства і не враховує внутрішньої варіативності між соціальними групами, регіонами та поколіннями. Зокрема, дослідження Я. Ляшка та С. Лисенко засвідчують наявність динаміки ціннісних пріоритетів: з часом зростає значущість економічних цінностей та демократичних норм за одночасного поступового зниження патерналістських очікувань [17]. Повномасштабне вторгнення 2022 р. додатково прискорило ці трансформаційні процеси: за даними соціологічних досліджень, підвищився

рівень суспільної самоорганізації, а також посилилася орієнтація на власну ініціативу в умовах кризи [26, с. 70]. Ці зміни можуть поступово відображатися і в культурних вимірах Гофстеде, хоча оновлення даних для України відбувається із часовим лагом.

Для поглибленого розуміння позиції України у порівняльному контексті особливого значення набуває аналіз співвідношення між двома ключовими культурними вимірами — дистанцією влади (PDI) та індивідуалізмом (IDV). Галушка та Лусте у своєму кореляційно-регресійному дослідженні довели, що саме ця комбінація вимірів є важливою для пояснення відмінностей в економічній результативності між країнами [4, с. 15]. Натомість країни з протилежним поєднанням — високим рівнем дистанції влади та низьким рівнем індивідуалізму (переважно постсоціалістичні та пострадянські держави) — характеризуються нижчими показниками економічного розвитку та якості інституційного середовища. Україна, що поєднує $PDI = 92$ з $IDV = 55$, займає досить несприятливу позицію, яка відповідає низьким показникам економічної результативності.

Отримані результати знаходять підтвердження у масштабному дослідженні Holý та Evan (2021), які на вибірці з 94 країн за 24-річний період встановили, що дистанція влади (PDI) є найбільш потужним культурним предиктором якості державного управління з негативним ефектом — вона виявляється значущою у п'яти з шести індикаторів Worldwide Governance Indicators [37]. Натомість довгострокова орієнтація (LTO) демонструє найсильніший позитивний вплив на якість інституцій. Ці результати узгоджуються з профілем України: високий рівень дистанції влади ($PDI = 92$) у поєднанні з помірним значенням довгострокової орієнтації ($LTO = 51$) формує несприятливі передумови для трансформації культурного потенціалу у якісні інституції. Автори також вводять показник інституційної ефективності — здатності країн трансформувати культурні характеристики у результативні інституції. У цьому контексті росія та Білорусь віднесені до групи найменш ефективних держав, для яких характерний розрив між

культурним потенціалом і фактичною якістю управління [37]. Це підтверджує системний характер інституційних дисфункцій у пострадянських країнах і дозволяє екстраполювати відповідні висновки на український контекст.

Важливим доповненням до кількісного аналізу, здійсненого на основі моделі Гофстеде, є результати глобального дослідження рівня довіри Edelman Trust Barometer, яке щорічно фіксує ставлення населення до чотирьох ключових інституцій — уряду, бізнесу, засобів масової інформації та неурядових організацій. Зазначені дані дозволяють операціоналізувати такий вимір господарського менталітету, як рівень інституційної довіри, що безпосередньо впливає на процеси легітимації реформ і ефективність функціонування формальних інституцій.

Хоча Україна не входить до стандартної вибірки глобального дослідження Edelman Trust Barometer, його результати дозволяють окреслити загальні закономірності розподілу довіри між інституціями, характерні для країн ЦСЄ. Зокрема, у багатьох країнах фіксується відносно нижчий рівень довіри до уряду порівняно з неурядовими організаціями та бізнесом. В Україні теж спостерігається підвищена довіра до волонтерських та громадських ініціатив на тлі стійко низького рівня довіри до державних інституцій [27].

Таким чином, ці дані доповнюють висновки, отримані на основі моделі Гофстеде: надвисокий рівень уникнення невизначеності ($UAI = 95$) у поєднанні з накопиченим досвідом корупції та неефективності державного управління формує стійкий дефіцит інституційної довіри, що виступає одним із ключових структурних обмежень ефективності інституційних реформ [33].

Таким чином, профіль господарського менталітету України за моделлю Гофстеде дозволяє ідентифікувати ментальні бар'єри для інституційного розвитку, такі як орієнтація на централізовані моделі управління, обмежена схильність до індивідуальної ініціативи та високий рівень уникнення невизначеності. Водночас отримані результати вказують і на наявність потенціалу для розвитку, зокрема помірний рівень довгострокової орієнтації, який за умови формування стабільного інституційного середовища може стати

підґрунтям для стратегічного планування. У наступному підрозділі здійснюється кількісна перевірка виявлених закономірностей із використанням методів кореляційно-регресійного аналізу.

3.2. Кореляційно-регресійний аналіз впливу господарського менталітету на інституційний розвиток

Для кількісної перевірки гіпотези про вплив господарського менталітету на інституційний розвиток здійснено кореляційно-регресійний аналіз на вибірці з 31 країни. До складу вибірки включено країни Центральної та Східної Європи, пострадянського простору, а також розвинені економіки, що забезпечує достатній рівень варіативності як інституційних показників, так і ментальних характеристик.

Такий склад вибірки є методологічно обґрунтованим з кількох причин. По-перше, достатня кількість спостережень забезпечує належну статистичну надійність отриманих результатів і підвищує точність оцінок. По-друге, включення пострадянських держав (зокрема росії та Білорусі) разом із країнами Балтії та Центрально-Східної Європи дозволяє комплексно охопити інституційне різноманіття постсоціалістичного простору. По-третє, доповнення вибірки розвиненими країнами створює порівняльну базу для аналізу відмінностей у впливі ментальних чинників на інституційний розвиток.

Використано підхід, апробований у науковій літературі для оцінки зв'язку між ментальними характеристиками суспільства та показниками економічного розвитку [4, с. 13–18]. Методика поєднує кореляційний аналіз Пірсона та МНК-регресію. Україну виключено з регресійної вибірки ($n = 31$) і використано виключно як об'єкт прогностного порівняння.

Залежними змінними в аналізі виступають три показники:

- ВВП на душу населення (2024 р., дол. США, за даними Світового банку) — як узагальнений індикатор економічної результативності [24];

- Індекс сприйняття корупції (CPI, 2024 р., Transparency International) — як показник якості інституційного середовища та рівня дотримання формальних правил [46];
- Індекс економічної свободи (EFI, 2024 р., Heritage Foundation) — як інтегральний показник ефективності інституцій та ринкової відкритості [34].

Незалежними змінними є культурні виміри Г. Гофстеде (PDI, IDV, MAS, UAI, LTO, IND), які використовуються як кількісні характеристики господарського менталітету. Водночас у подальшому аналізі до регресійних моделей включаються лише ті змінні, що демонструють статистичну значущість, що дозволяє уникнути надлишковості моделі та підвищити надійність оцінок.

Склад вибірки. 31 країна у шести групах: постсоціалістичні та пострадянські (Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Польща, Румунія, Болгарія, Хорватія, Грузія, росія, Білорусь), англосаксонські (США, Канада, Австралія, Великобританія), північноєвропейські (Швеція, Данія, Норвегія, Фінляндія, Нідерланди), південноєвропейські (Іспанія, Італія, Португалія), балтійські (Естонія, Латвія, Литва), західноєвропейські (Німеччина, Австрія, Швейцарія, Франція, Бельгія). Вихідні дані представлено у Додатку Г в Таблиці Г.1.

Перевірка умов застосування методу. Тест Шапіро–Вілка підтвердив нормальність розподілу більшості змінних ($p > 0,05$). Незначні відхилення від нормальності для окремих змінних не є критичними при $n = 31$ у поєднанні з теоремою про центральну границю. Відсутність критичних викидів підтверджено візуальним аналізом діаграм розсіювання.

Діагностика мультиколінеарності. Парна кореляція між PDI та IDV: $r = -0,614$ ($p < 0,001$); між PDI та UAI: $r = +0,611$ ($p < 0,001$). Попри помірний зв'язок між регресорами, VIF-аналіз (Таблиця Г.2) підтверджує відсутність критичної мультиколінеарності.

Усі значення VIF знаходяться в діапазоні 1,7–2,2 — значно нижче критичного порогу. Мультиколінеарність відсутня, оцінки коефіцієнтів є надійними.

Результати кореляційного аналізу Пірсона представлено у Таблиці Г.3. На розширеній вибірці всі три ключові виміри (PDI, IDV, UAI) демонструють статистично високозначущий зв'язок ($p < 0,001$) з усіма трьома залежними змінними. Маскулінність (MAS) є незначущою для всіх показників ($p > 0,26$), що відрізняється від результатів на вибірці $n = 24$, де MAS демонструвала прикордонну значущість для CPI. Включення росії та Білорусі (з надвисокими PDI/UAI та низькими CPI/EFI) підсилило від'ємні кореляції: $r(\text{CPI} \sim \text{PDI})$ зросло за модулем з 0,716 до 0,797.

PDI залишається найпотужнішим предиктором: $r = -0,797$ з CPI ($p < 0,001$), $r = -0,695$ з ВВП ($p < 0,001$), $r = -0,696$ з EFI ($p < 0,001$). IDV демонструє стійкий прямий зв'язок зі всіма показниками. UAI також значущий для всіх трьох залежних змінних. Ці результати підтверджують висновки З. Галушки та О. Лусте [4, с. 17] та узгоджуються з висновками Holý та Evan (2021), які на вибірці 94 країн також визначили PDI найпотужнішим предиктором якості управління [37].

Специфікація регресійних моделей. На підставі кореляційного аналізу MAS виключено з усіх моделей як статистично незначущий регресор ($p > 0,26$ для всіх залежних змінних; внесок у $R^2 < 0,001$). IDV також виключено з Моделі 3 (EFI) — у регресійній специфікації його коефіцієнт виявився незначущим ($t = 0,039$, $p = 0,969$), а виключення IDV не змінило R^2 моделі. Результати представлено у Таблиці 3.2.

Модель 1 (ВВП, $R^2 = 0,625$): IDV є єдиним індивідуально значущим предиктором ($\beta = +530,5$, $p = 0,018$). PDI та UAI мають теоретично правильні знаки, але не досягають 5%-порогу через помірну мультиколінеарність між предикторами. Загальна пояснювальна сила моделі (62,5%) є задовільною.

Модель 2 (CPI, $R^2 = 0,726$): всі три предиктори є статистично значущими. PDI ($\beta = -0,327$, $p < 0,001$) є найпотужнішим — зростання PDI на 10 одиниць

знижує CPI на 3,3 бали. IDV ($\beta = +0,247$, $p = 0,007$) та UAI ($\beta = -0,200$, $p = 0,013$) також достовірно впливають на антикорупційний показник. Висока $R^2 = 0,726$ свідчить, що культурні виміри пояснюють майже три чверті варіації CPI.

Модель 3 (EFI, $R^2 = 0,570$): обидва предиктори значущі. PDI ($\beta = -0,143$, $p = 0,020$) та UAI ($\beta = -0,145$, $p = 0,018$) однаково достовірно знижують рівень економічної свободи. Зрівноваженість коефіцієнтів свідчить, що обидві характеристики — ієрархічність і страх перед невизначеністю — однаковою мірою формують бюрократичний бар'єр для підприємницької свободи.

Таблиця 3.2

Результати багатфакторного регресійного аналізу МНК (n = 31)

Регресор	β	Стд. похибка	t-стат.	p-знач.	Значущість
Модель 1: ВВП — PDI, IDV, UAI ($R^2 = 0,625$; $R^2_{adj} = 0,583$)					
Константа	43 033,68	22 638,09	+1,901	0,068	н/з ($p = 0,068$)
PDI	-326,95	183,26	-1,784	0,086	н/з ($p = 0,086$)
IDV	+530,50	210,19	+2,524	0,018	* ($p < 0,05$)
UAI	-254,95	185,56	-1,374	0,181	н/з ($p = 0,181$)
Модель 2: CPI — PDI, IDV, UAI ($R^2 = 0,726$; $R^2_{adj} = 0,697$) [переспецифікована]					
Константа	79,71	9,33	+8,544	< 0,001	*** ($p < 0,001$)
PDI	-0,327	0,074	-4,403	< 0,001	*** ($p < 0,001$)
IDV	+0,247	0,085	+2,904	0,007	** ($p < 0,01$)
UAI	-0,200	0,075	-2,672	0,013	* ($p < 0,05$)
Модель 3: EFI — PDI, UAI ($R^2 = 0,570$; $R^2_{adj} = 0,540$) [переспецифікована]					
Константа	86,48	5,98	+14,455	< 0,001	*** ($p < 0,001$)
PDI	-0,143	0,058	-2,472	0,020	* ($p < 0,05$)
UAI	-0,145	0,058	-2,505	0,018	* ($p < 0,05$)

Примітка: *** — $p < 0,001$; ** — $p < 0,01$; * — $p < 0,05$; н/з — незначущо.

Джерело: складено автором.

Аналіз відхилень фактичних значень показників України від прогнозних, отриманих на основі регресійних моделей (див. Таблицю Г.4.),

свідчить про наявність системних розбіжностей між очікуваними та реальними результатами інституційного розвитку. Найбільше відхилення спостерігається за показником ВВП на душу населення, що істотно нижчий за прогнозний рівень, що вказує на вплив додаткових макроекономічних та структурних чинників, які не враховуються моделлю культурних вимірів.

Водночас для показників якості інституцій (CPI та EFI) відхилення є менш значними, що підтверджує наявність зв'язку між культурними характеристиками та інституційним середовищем, проте свідчить про обмежену пояснювальну здатність моделі в умовах специфічних національних та зовнішніх факторів.

Загалом отримані результати дають підстави стверджувати, що культурні виміри є важливим, але не єдиним детермінантом інституційного розвитку, а відхилення України від прогнозних значень зумовлене поєднанням історичних, структурних та поточних шоків факторів.

Діаграми розсіювання (див. **Додаток Г**) ілюструють характер зв'язку між культурними вимірами господарського менталітету та показниками інституційного розвитку для досліджуваної вибірки країн. Візуальний аналіз підтверджує результати кореляційного дослідження та дозволяє виявити загальні тенденції взаємозв'язків.

Зокрема, спостерігається чітка від'ємна залежність між дистанцією влади (PDI) та показниками якості інституцій (CPI, EFI), що проявляється у спадному тренді: країни з високим рівнем ієрархічності мають нижчі значення інституційної ефективності. Водночас індивідуалізм (IDV) демонструє стійкий позитивний зв'язок як з рівнем економічного розвитку, так і з якістю інституційного середовища.

Для показника уникнення невизначеності (UAI) характерний негативний зв'язок з усіма залежними змінними, що свідчить про обмеження інституційної адаптивності в суспільствах з високим рівнем уникнення ризику.

Водночас розсіювання точок свідчить про наявність міжкраїнової варіативності та впливу додаткових факторів, що виходять за межі досліджуваних змінних, особливо у випадку показника ВВП на душу населення.

Окремо слід зазначити, що позиція України на діаграмах характеризується відхиленням від загальних трендів, що підтверджує наявність специфічних структурних чинників, не пов'язаних безпосередньо з ментальними характеристиками.

Таким чином, господарський менталітет виступає не прямим чинником економічного зростання, а системним детермінантом якості інституційного середовища. Його вплив реалізується опосередковано — через формування ефективності інституцій, які, у свою чергу, визначають економічні результати. Емпіричний аналіз підтверджує, що ментальні характеристики суспільства визначають траєкторію інституційного розвитку, що узгоджується з положеннями інституційної економічної теорії.

3.3. Практичні рекомендації щодо врахування ментальних чинників у процесі інституційних реформ

Результати проведеного теоретичного та емпіричного аналізу підтверджують, що господарський менталітет виступає одним із ключових детермінантів результативності інституційних змін. Виявлені у межах дослідження взаємозв'язки між ментальними характеристиками суспільства та показниками інституційного розвитку свідчать про необхідність інтеграції неформальних чинників у процес інституційного проєктування. Кількісно підтверджено, що культурні виміри Гофстеде пояснюють від 57% до 73% варіації показників CPI, EFI та ВВП на душу населення для вибірки з 31 країни, а фактичні значення відповідних показників України систематично відстають від прогнозних. Цей структурний дефіцит є свідченням не лише воєнних втрат, але й хронічної інституційної асинхронності, яка не може бути подолана без усвідомленого врахування ментальних характеристик у процесі реформ.

У цьому контексті формування ефективної стратегії реформ в Україні потребує відмови від механічного запозичення інституційних моделей та переходу до підходу, що враховує специфіку господарського менталітету.

Узагальнення результатів дослідження дозволяє виокремити систему ключових принципів, що мають визначати процес інституційного реформування.

По-перше, принцип інституційної комплементарності, відповідно до якого нові формальні правила повинні узгоджуватися з домінуючими неформальними нормами та ментальними установками. Порухення цього принципу призводить до інституційної асинхронності. Особливо критичним є дотримання цього принципу в умовах надвисокого рівня уникнення невизначеності ($UAI = 95$ для України), що робить суспільство особливо чутливим до радикальних і непроголошених інституційних змін.

По-друге, узгодження інституційних змін із реальними моделями економічної поведінки суб'єктів. Інституції мають бути не лише нормативно обґрунтованими, але й такими, що відповідають усталеним поведінковим практикам або передбачають механізми їх поступової трансформації.

По-третє, принцип поступовості (градуалізму), що є особливо важливим для суспільств із підвищеною чутливістю до невизначеності. Поетапне впровадження реформ із чітко визначеними проміжними цілями та механізмами зворотного зв'язку дозволяє знизити ризики відторгнення.

По-четверте, принцип опори на конструктивні риси менталітету, який передбачає використання позитивних характеристик господарської поведінки (підприємливість, адаптивність, здатність до самоорганізації) як ресурсу інституційного розвитку.

По-п'яте, принцип подвійного впливу, що поєднує адаптацію інституцій до ментальних характеристик із довгостроковою трансформацією самих ментальних установок через освітні, інституційні та комунікаційні механізми.

Виходячи з виявлених особливостей господарського менталітету України, доцільно сформулювати систему практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності інституційних реформ.

1. Зниження дистанції влади через децентралізацію та інституціоналізацію горизонтальної координації. Підтримка горизонтальних мереж самоорганізації та соціального капіталу.

Надвисокий рівень дистанції влади ($PDI = 92$) є найпотужнішим предиктором слабкості інституційного середовища: згідно з побудованими регресійними моделями, зростання PDI на 10 одиниць знижує CPI на 3,3 бали. Подолання цієї характеристики потребує не формального проголошення децентралізації, а реальної інституціоналізації горизонтальних форм взаємодії.

Конкретні заходи: повноцінне фінансове забезпечення реформи місцевого самоврядування, розвиток публічних цифрових платформ для участі громадян у процесах прийняття рішень, перехід від консультативних до зобов'язуючих форм громадського контролю над виконавчою владою. Важливо підкреслити, що децентралізація як інституційна реформа особливо органічна для суспільств з антиетатистськими установками: вона одночасно знижує дистанцію влади та спирається на наявний ментальний ресурс недовіри до централізованого управління.

2. Підвищення рівня інституційної довіри як передумови легітимності реформ.

Пріоритетними інструментами є цифровізація публічних послуг та переведення їх у форму, що унеможливорює або мінімізує особистий контакт і, відповідно, корупційний вплив; запровадження відкритих реєстрів активів, закупівель і видатків у реальному часі; систематична публічна звітність посадових осіб із верифікованими наслідками за невідповідність. Принциповим є те, що довіра відновлюється не деклараціями, а інституційними практиками, які роблять прозорість технологічно нормою, а не виключенням.

3. Стимулювання підприємницької культури як механізму підвищення рівня індивідуалізму.

Помірний рівень індивідуалізму ($IDV = 55$) за умови його незначного відставання від середнього по регіону (59) набуває особливої аналітичної ваги з огляду на те, що саме IDV демонструє найвищу позитивну кореляцію з ВВП ($r = +0,738$) та EFI ($r = +0,790$). Це означає, що навіть відносно невелике відставання за цим виміром здатне суттєво обмежувати потенціал ринково орієнтованого середовища. Ключовим вектором є зміщення державної підтримки від перерозподільчих механізмів до стимулювання економічної ініціативи та особистої господарської відповідальності.

Конкретні заходи: реформування системи освіти у напрямку формування підприємницького мислення вже на рівні загальної школи; розвиток інфраструктури підтримки малого бізнесу (бізнес-інкубатори, акселератори, програми менторства); спрощення регуляторних вимог для малих форм господарювання. Не менш важливим є публічне визнання та популяризація успішних підприємницьких практик, що формує нові ментальні моделі, які конкурують з патерналістськими настановами.

4. Зниження інституційної невизначеності через прогнозованість і прозорість реформ.

Надвисокий рівень уникнення невизначеності ($UAI = 95$) означає, що суспільство гостро реагує на будь-які непрогнозовані зміни правил. Навіть потенційно корисні реформи можуть бути відторгнуті, якщо вони сприймаються як непередбачувані або загрозливі для усталених практик. Отже, необхідно супроводжувати реформи системними комунікаційними механізмами. Це передбачає: обов'язкову публікацію *regulatory impact assessment* (оцінки регуляторного впливу) для кожної значущої реформи; послідовне застосування принципу пілот-масштабування, що дозволяє суспільству спочатку спостерігати позитивний досвід у контрольованих умовах; чіткі, дотримані строки та правила впровадження змін. Також використання інструментів поведінкової економіки (*nudging*), які мають

здатність впливати на вибір людей без прямого примусу, змінюючи архітектуру рішень у спосіб, що є сумісним із наявними когнітивними обмеженнями суспільства з високим UAI.

5. Антикорупційна стратегія як інструмент ментальної трансформації.

Патерналістські установки, низька інституційна довіра та орієнтація на особисті зв'язки формують культурне підґрунтя для відтворення корупційних практик. Ефективна антикорупційна стратегія, відповідно, не може обмежуватися репресивними заходами. Вона має поєднувати інституційний дизайн, що унеможлиблює корупцію технологічно (автоматизація, цифровізація, прозорість), з освітнім компонентом, який формує нетерпимість до корупції як ментальну норму. Ключовими ланками є послідовність та невідворотність покарань, а також публічна демонстрація реальних наслідків порушень.

Сучасний етап розвитку України характеризується поєднанням інституційних обмежень та нових можливостей, пов'язаних із трансформацією господарського менталітету в умовах воєнних викликів. Ця трансформація створює підґрунтя для переходу до більш ефективної моделі інституційного розвитку, за умови, що державна політика буде спрямована на підтримку конструктивних змін і нейтралізацію обмежувальних ментальних характеристик.

Практичні рекомендації, розроблені у межах даного підрозділу, мають системний характер: вони є взаємопов'язаними і можуть ефективно реалізовуватися лише у поєднанні. Ізольоване впровадження окремих заходів, наприклад, тільки цифровізації без антикорупційної складової матиме обмежений і нестійкий ефект.

Таким чином, стратегія інституційних реформ в Україні, що спирається на господарський менталітет, є не альтернативою системним перетворенням, а їх необхідною умовою. Без урахування специфіки господарського менталітету будь-яка, навіть технічно досконала реформа приречена на відтворення інституційної асинхронності. Інтеграція ментального виміру в

інституційне проєктування є тим системним рішенням, яке дозволяє підвищити результативність реформ в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграційного курсу України.

Висновки до третього розділу

Проведене емпіричне дослідження дозволило кількісно оцінити вплив ментальних характеристик суспільства на показники інституційного та економічного розвитку і сформулювати на цій основі практичні рекомендації щодо врахування господарського менталітету в процесі реформування. За результатами аналізу сформульовано такі висновки.

По-перше, на основі моделі культурних вимірів Г. Гофстеде здійснено порівняльне оцінювання господарського менталітету України в контексті країн ЦСЄ. Встановлено, що Україна характеризується надвисокою дистанцією влади ($PDI = 92$), найвищим рівнем уникнення невизначеності ($UAI = 95$) та близький до середнього регіонального рівень індивідуалізму, що формує ментальний профіль, не зовсім сприятливий для ефективної реалізації реформ.

По-друге, результати кореляційно-регресійного аналізу підтверджують наявність статистично значущого зв'язку між культурними вимірами та показниками інституційного й економічного розвитку. Найсильніші кореляції виявлено для IDV ($r = +0,738$ з ВВП; $r = +0,790$ з EFI) та UAI ($r = -0,739$ з ВВП; $r = -0,735$ з CPI). Зокрема, встановлено, що:

- індивідуалізм та довгострокова орієнтація позитивно корелюють із рівнем економічної свободи та ВВП на душу населення;
- високий рівень уникнення невизначеності має негативний вплив на якість інституцій та ефективність реформ;
- дистанція влади пов'язана зі зниженням інституційної довіри та ефективності державного управління.

По-третє, емпіричні результати підтверджують наявність амбівалентного впливу господарського менталітету: окремі його риси (самоорганізація, підприємницька адаптивність, горизонтальні зв'язки) виступають ресурсом розвитку, тоді як інші (патерналізм, низька інституційна довіра, уникнення невизначеності) — стримуючим фактором. Особливої ваги ця амбівалентність набуває в умовах воєнної трансформації економіки.

По-четверте, на основі узагальнення результатів дослідження розроблено систему практичних рекомендацій щодо врахування ментальних чинників у процесі інституційних реформ. Обґрунтовано, що ефективна реформаторська стратегія має поєднувати:

- адаптацію формальних інституцій до наявних ментальних характеристик;
- використання позитивних рис господарського менталітету як ресурсу розвитку;
- довгострокову трансформацію ментальних установок через освіту, зміцнення довіри та систему стимулів.

Таким чином, господарський менталітет є ключовим фактором, який визначає траєкторію, швидкість та результативність інституційних змін. Його врахування є необхідною умовою формування ефективної економічної політики в Україні, особливо в контексті повоєнного відновлення та європейської інтеграції.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі магістра здійснено комплексне дослідження господарського менталітету як чинника інституційних змін економіки України. На підставі теоретико-методологічного аналізу та емпіричного дослідження досягнуто поставленої мети — розкрито теоретичний зміст господарського менталітету, визначено механізми його впливу на інституційні зміни та обґрунтовано практичні напрями врахування ментальних чинників у процесі реалізації економічних реформ в Україні. Отримані результати дослідження дають змогу сформулювати наступні висновки.

1. Доведено, що господарський менталітет доцільно розглядати як первинну неформальну інституцію, яка визначає межі ефективності впровадження формальних правил. На відміну від традиційного підходу, де ментальні чинники трактуються як фоновий соціокультурний контекст, у роботі обґрунтовано їхню визначальну роль у формуванні інституційної динаміки. Це дозволяє інтерпретувати інституційні дисфункції не як результат недосконалості формальних норм, а як наслідок їхньої неконгруентності з усталеними ментальними установками суспільства. Обґрунтовано тривимірну структуру господарського менталітету, що включає когнітивний, ціннісно-нормативний і поведінковий виміри.

2. Розкрито механізм впливу господарського менталітету на інституційні зміни через чотири канали: формування неформальних норм, легітимації формальних правил, визначення траєкторії інституційного розвитку (path dependence) та адаптація або відторгнення нових інституцій. Вперше запропоновано класифікацію рис господарського менталітету за типом інституційного ефекту: сприяючі (індивідуалізм, підприємливість, самоорганізація), гальмуючі (патерналізм, уникнення невизначеності, низька інституційна довіра) та амбівалентні (антиетатизм, антиавторитаризм).

3. Обґрунтовано аналітичну модель «ментальної конгруентності» реформ, що охоплює три типові сценарії інституційних змін: конгруентна реформа (швидка легітимація і стійкі результати), адаптаційна реформа

(поступне закріплення за умови цілеспрямованого зниження трансакційних витрат адаптації) та дисфункційна реформа (відторгнення, тінізація, підрив інституційної довіри). Практична цінність моделі полягає в тому, що вона дає можливість ще на етапі розробки реформи оцінити ризики її відторгнення суспільством та визначити необхідні адаптаційні механізми. Доведено, що ефективна реформаторська стратегія має поєднувати два взаємодоповнювальні вектори: адаптацію інституцій до наявних ментальних характеристик та довгострокову трансформацію ментальності через освіту, систему стимулів і комунікаційні механізми.

4. Встановлено, що господарський менталітет українців є продуктом глибокої структурної деформації, спричиненої системним знищенням господарської суб'єктності у радянський період. Голодомор і колективізація виступили не лише демографічною, а й інституційною катастрофою: вони фізично знищили носіїв підприємницької господарської культури та закріпили патерналістську залежність як масову поведінкову норму. Принципово важливим є те, що ця деформація не є незворотною — революційні події 2014 р. та повномасштабна війна 2022 р. засвідчили здатність конструктивних ментальних рис (адаптивного підприємництва, горизонтальної кооперації, волонтерської самоорганізації) до швидкої актуалізації під тиском екзистенційних викликів.

5. Виявлено, що структурна амбівалентність господарського менталітету українців — поєднання конструктивних ринкових рис (підприємливість, самостійність, самоорганізація) з деструктивними радянськими установками (патерналізм, висока дистанція влади, уникнення невизначеності) — є ключовим механізмом інституційної нестійкості реформ. Конструктивні риси уможливають початкову мобілізацію навколо змін, тоді як деструктивні установки систематично гальмують їхнє закріплення. Євроінтеграційний курс розглядається як зовнішній нормативний вплив, що поступово зміщує ціннісні орієнтири суспільства у бік більшої конгруентності з ринковими інституціями.

6. Здійснено порівняльне оцінювання господарського менталітету України за моделлю культурних вимірів Г. Гофстеде в контексті країн Центральної та Східної Європи. Встановлено, що Україна характеризується низкою суттєвих відхилень від регіонального середнього, зокрема надвисокою дистанцією влади ($PDI = 92$ при середньому 64) та найвищим рівнем уникнення невизначеності ($UAI = 95$). Водночас рівень індивідуалізму ($IDV = 55$) загалом відповідає середньорегіональному значенню, що свідчить про поступове зміщення господарського менталітету у бік індивідуалістичних орієнтацій. Зазначені характеристики формують ментальний профіль, який не повною мірою сприяє розвитку підприємництва, ринкової координації та легітимації реформ.

7. Обґрунтовано, що відставання України за ключовими соціально-економічними показниками частково пояснюється несприятливим поєднанням ментальних характеристик, які підвищують транзакційні витрати функціонування інституцій та ускладнюють процес їх легітимації. Водночас встановлено, що цілеспрямована актуалізація позитивних рис господарського менталітету може виступати ресурсом підвищення економічної резильєнтності та прискорення інституційних змін.

8. Кореляційно-регресійний аналіз вибірки 31 країни підтвердив наявність статистично значущого зв'язку між культурними вимірами господарського менталітету та показниками інституційного й економічного розвитку. Найсильніші кореляції виявлено для індивідуалізму ($r = +0,738$ з ВВП на душу населення; $r = +0,790$ з Індексом економічної свободи) та уникнення невизначеності ($r = -0,739$ з ВВП; $r = -0,735$ з Індексом сприйняття корупції). Побудовані регресійні моделі ($R^2 = 0,57-0,73$) підтверджують значиму пояснювальну силу культурних вимірів для варіації показників економічного та інституційного розвитку. Прогнозні значення для України (ВВП $\approx 17\,912$ дол., CPI ≈ 43 , EFI ≈ 60) суттєво перевищують фактичні, що дозволяє вперше кількісно оцінити «інституційну ціну» воєнного конфлікту:

відхилення фактичного ВВП від модельного прогнозу становить $-69,9\%$, CPI — $-18,0\%$.

9. Розроблено систему практичних рекомендацій для органів державної влади. Зниження надвисокої дистанції влади потребує поглиблення децентралізації та інституціоналізації горизонтальних механізмів прийняття рішень. Подолання уникнення невизначеності вимагає не прискорення реформ, а підвищення їхньої прогнозованості та комунікаційної прозорості. Зміцнення інституційної довіри неможливе без відчутних результатів антикорупційної діяльності — яка є водночас правоохоронним заходом і механізмом ментальної трансформації. Стимулювання підприємницької культури через фінансову грамотність та освітні ініціативи формує індивідуалістичні господарські орієнтації, здатні поступово витіснити патерналістські установки. Доведено, що зазначені заходи мають реалізовуватися у комплексі: ізольоване впровадження окремих інструментів матиме обмежений та нестійкий ефект.

Головний науковий результат дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному підтвердженні того, що господарський менталітет є не культурологічним контекстом, а системним, вимірюваним і цілеспрямовано трансформаційним чинником економічної політики. Саме неконгруентність між запроваджуваними формальними нормами та укоріненими ментальними установками є головною причиною хронічної інституційної асинхронності, що обмежує результативність реформ в Україні упродовж усього пострадянського періоду. Врахування ментального виміру є не додатковим, а обов'язковим елементом розробки ефективної реформаторської стратегії.

Повномасштабна війна 2022–2024 рр., незважаючи на безпрецедентні руйнівні наслідки, водночас є каталізатором ментальної трансформації — актуалізує позитивні риси господарського менталітету (самоорганізацію, адаптивне підприємництво, горизонтальну кооперацію) як ресурс економічної резильєнтності. Реформи, що спираються на ці риси, матимуть вищу

інституційну конгруентність та кращі шанси на реальну імплементацію, що відкриває нові можливості для ефективнішого узгодження реформ в умовах повоєнного відновлення та євроінтеграційного курсу України.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним аналізом динаміки ментальних характеристик в умовах повоєнного відновлення, вивченням регіональних особливостей господарського менталітету, а також розробкою методології оцінювання інституційної відповідності реформ як інструменту попереднього аналізу їхньої конгруентності та прогнозування ймовірності успішної реалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко О. Українська національна економічна ментальність і «дух капіталізму». *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 36. С. 57–68.
2. Валовий внутрішній продукт України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 28.02.2026).
3. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Наш формат, 2018. 475 с.
4. Галушка З., Лусте О. Аналіз впливу господарського менталітету на економічний розвиток країни: кореляційно-регресійний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2013. № 12(153). С. 13–18.
5. Гайдай Т. В. Інституційна теорія: дослідження економічної ментальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2007. № 93. С. 4–7.
6. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир: НОВОГрад, 2021. 372 с.
7. Гордійчук О. Трансформація політичної ментальності українського суспільства у період перебування в складі СРСПР. Міжнародні та політичні дослідження. 2024. № 4(4). С. 34–40. URL: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-4\(4\)-34-40](https://doi.org/10.26642/sas-2024-4(4)-34-40) (дата звернення: 05.02.2025).
8. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України. Київ, 1990. 524 с.
9. Індекс інфляції в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 28.02.2026).
10. Історія економічних учень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2005. С. 388–428.
11. Карпенко А., Ільїна А. Вплив ментальності на економіку. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 231–236.

12. Лепак П. А. Вплив української економічної ментальності на формування економічної культури суспільства. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 493–497.
13. Лусте О. О. Господарський менталітет як чинник розвитку соціального капіталу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. № 681. С. 33–37.
14. Лусте О. О. Господарський менталітет як економічна категорія. *Економічний форум*. 2012. № 4. С. 114–120.
15. Лусте О. О. Господарський менталітет як інституціональний чинник соціально-економічного розвитку: дис. канд. екон. наук: 08.00.01. Чернівці, 2013. 231 с.
16. Лусте О. О. Економічний менталітет як складова трансформаційних перетворень економіки. *Економічна теорія*. 2015. № 2. С. 45–52.
17. Ляшко Я. О., Лисенко С. М. Господарський менталітет і функціонування економічних інститутів: проблеми виміру взаємного впливу. Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Економічна». 2023. Том 27. № 1. С. 71–84.
18. Нестеренко О. П., Савчук К. В. Вплив господарського менталітету на інституційну трансформацію економіки України. *Ефективна економіка*. 2024. № 3. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.3.60> (дата звернення: 03.04.2026).
19. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 198 с.
20. Осецький В. Л. Господарський менталітет як чинник розвитку інституційного середовища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2013. Т. 12, № 153. С. 75–79.
21. Рішення Правління НБУ щодо облікової ставки. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-rish> (дата звернення: 28.02.2026).

- 22.Савчук К.В. Господарський менталітет як внутрішній ресурс економічної резильєнтності України. Шевченківська весна 2026: Економіка : матеріали XXIV Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 25-27 березня 2025 р.). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2026.
- 23.Савчук К.В. Господарський менталітет як чинник інституційних змін економіки. Шевченківська весна 2025: Економіка України 2025: нові вектори розвитку в умовах глобальних трансформацій : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 26-28 березня 2025 р.). Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2025.
- 24.Світовий банк. Показники світового розвитку (World Development Indicators). URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (дата звернення: 01.03.2025).
- 25.Стражний О. С. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ: Книга, 2008. 368 с.
- 26.Суспільно-політична солідарність в Україні в умовах війни : монографія / ред.: О. О. Рафальський, О. М. Майборода. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2024. 400 с.
- 27.Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Вип. 7. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 544 с.
- 28.Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty. 2012.
- 29.Balcerowicz L. Post-Communist Transition: Some Lessons. London: Institute of Economic Affairs,, 2002. 64 p.
- 30.Dahrendorf A., Felgenhauer K. Die historische Schule der Ökonomik. Dresden: Technische Universität Dresden, 2006. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/236364502.pdf> (дата звернення: 06.02.2026).

31. Denzau A. T., North D. C. Shared Mental Models: Ideologies and Institutions. *KYKLOS*. 1994. No. 47. P. 3–31.
32. Dequech D. Economic institutions: explanations for conformity and room for deviation. *Journal of Institutional Economics*. 2013. № 9(1). С. 81–108.
33. Edelman Trust Barometer 2024. URL: <https://www.edelman.com/trust/2024/trust-barometer> (дата звернення: 10.03.2025).
34. Heritage Foundation. 2024 Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index> (дата звернення: 01.03.2025).
35. Hodgson G. What are institutions? *Journal of Economic Issues*. 2006. № 40(1). С. 1–25.
36. Hofstede G., Hofstede G. J., Minkov M. *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. 3rd ed. McGraw-Hill, 2010. 561 p.
37. Holý V., Evan T. The role of a nation's culture in governance: stochastic frontier analysis. 2021.
38. Hordiichuk O. The ideological and ontological causes of Russia's war on Ukraine. *Ethics in Progress*. 2023. № 14(1). С. 4–23.
39. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, 1990.
40. OECD. Resilience Strategies and Approaches to Inclusive Growth. OECD Publishing. 2019. URL: [https://one.oecd.org/document/SG/NAEC\(2019\)5/en/pdf](https://one.oecd.org/document/SG/NAEC(2019)5/en/pdf) (дата звернення: 28.02.2026).
41. Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, 1990.
42. Putnam R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, 1993.

43. Rosenbaum E. Mental models and institutional inertia. *Journal of Institutional Economics*. 2021. P. 1–18. URL: <https://doi.org/10.1017/s174413742100059x> (date of access: 29.04.2026).
44. The Culture Factor Group. Country comparison tool: Ukraine, Poland. URL: <https://www.theculturefactor.com/country-comparison-tool?countries=ukraine,poland> (дата звернення: 05.02.2025).
45. Trading Economics. Ukraine GDP Growth Rate. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/full-year-gdp-growth> (дата звернення: 28.02.2026).
46. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2024. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2024> (дата звернення: 01.03.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Підходи до визначення поняття «економічна ментальність»

Автор	Визначення економічної ментальності
В. С. Резнік	Економіко-психологічне підґрунтя, що втілює соціально-психологічні наслідки попередніх історичних і географічних умов життєдіяльності, що дає змогу одноманітно сприймати, інтерпретувати та оцінювати навколишню соціально-економічну реальність, адекватно розуміти та діяти відповідно до усталених упродовж історичного розвитку цінностей, норм та взірців поведінки в різних соціально-економічних ситуаціях.
Т. В. Гайдай	Сформована індивідуальна та суспільна економічна свідомість, специфічний характер якої визначається біосоціальними факторами, культурною своєрідністю, етнонаціональними та іншими особливостями носіїв ментальності. Зміст: цінності, мотиви, норми, зразки економічної поведінки; ціннісно-мотиваційне ставлення до праці й багатства; уявлення про організаційні форми господарювання; стереотипи споживання.
М. Кубаєвський	Особливості економічних цінностей і норм поведінки, результати діяльності, характер економічної культури, рівень знань населення, а також міра пізнання і використання економічних законів, інтересів і мотивів господарювання.
О. В. Бондаренко	Рівень національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп і верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви соціально-економічної активності.
О. П. Зоря	Сукупність алгоритмів, напрямів думок, елементів духовного складу, стереотипів і цінностей, якими визначається соціально-економічна (господарська) поведінка людей.
О. О. Лусте	Філософська категорія, яка узагальнено відображає рівень національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп й верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви певної соціально-економічної активності.

Джерело: складено автором на основі [5; 16].

Додаток Б

Таблиця Б.1

Ключові етапи формування господарського менталітету українців та їх інституційні наслідки

Історичний період	Ключові події та процеси	Риси господарського менталітету, що формувались	Вплив на інституційний розвиток
Доба Київської Русі (IX–XIII ст.)	Становлення торговельних шляхів, розвиток ремесел і землеробства, формування системи віча як форми самоврядування	Підприємливість, торгівельна активність, початкові форми горизонтальної кооперації, звичаєве право як регулятор господарської поведінки	Формування перших неформальних економічних норм, основ громадського самоврядування та договірної традиції
Козацька доба (XVI–XVIII ст.)	Козацьке самоврядування, виборність гетьманської влади, Запорізька Січ як форма самоорганізації	Індивідуалізм, антиавторитаризм, демократичне самоврядування, цінність особистої свободи та господарської незалежності	Легітимація горизонтальних форм управління; заперечення примусово-централізованих інституцій
Аграрна доба (XIX – поч. XX ст.)	Розвиток хутірського господарства, формування традицій фермерства, поширення кооперативного руху	Хазяйновитість, прагнення до господарської самостійності, антиобщинність, позитивне ставлення до матеріального добробуту	Становлення ринково орієнтованих моделей поведінки; підґрунтя для підприємницької ініціативи
Радянський період (1917–1991)	Колективізація, ліквідація приватної власності, командно-адміністративна система, Голодомор	Насадження патерналізму, колективістської залежності, страху перед ініціативою, «подвійних стандартів» у господарській поведінці	Розрив між формальними і реальними нормами; поширення тіньових практик; підірив інституційної довіри
Незалежна Україна (1991 – дотепер)	Ринкові реформи, євроінтеграція, Революція Гідності, повномасштабна війна	Поступове відновлення ринкових орієнтацій, зростання підприємницької активності й самоорганізації за збереження патерналізму.	Асинхронність формальних і неформальних норм.

Джерело: складено автором на основі [5; 7; 8; 20; 25].

Додаток В

Аналіз інституційних та макроекономічних параметрів розвитку економіки України

Таблиця В.1

Вплив господарського менталітету українців на інституційний розвиток

Риса	Історичне підґрунтя	Прояв у господарській поведінці	Характер впливу на інституції
Індивідуалізм	Хутірська традиція, козацька вольність	Орієнтація на самостійне ухвалення рішень, розвиток самозайнятості та малого бізнесу	Потенціал підприємництва та децентралізації (сприяючий)
Прагнення до економічної самостійності	Традиції фермерства та одноосібного господарства	Попит на автономні форми зайнятості, несприйняття примусової колективності	Формування горизонтальних зв'язків поза формальними структурами (сприяючий)
Антиетатизм	Досвід зовнішнього панування, козацький антиавторитаризм	Недовіра до державного регулювання, схильність до обходу норм	Тінізація, слабка легітимація реформ (амбівалентний)
Хазяйновитість та працьовитість	Аграрна культура, цінність власного господарства	Ретельне ставлення до власного майна, висока трудова мобілізація	Продуктивний потенціал, підґрунтя для ринкових відносин (сприяючий)
Патерналізм (деформація)	Радянська система централізованого розподілу	Очікування соціальної опіки від держави, перекладання відповідальності	Зниження підприємницької ініціативи, слабка легітимація ринкових реформ (гальмуючий)
Висока дистанція влади	Авторитарна спадщина радянського та колоніального панування	Пасивне прийняття рішень «згори», низька участь у процесах врядування	Централізація управління, обмеження ефективності зворотного зв'язку (гальмуючий)
Уникнення невизначеності	Травматичний досвід кризових потрясінь XX ст.	Схильність до короткострокових стратегій, обережність щодо інвестицій і ризику	Обмеження інвестиційної активності, уповільнення реформ (гальмуючий)
Самоорганізація та горизонтальні мережі	Козацька традиція, волонтерський рух 2014–2024 рр.	Волонтерські ініціативи, взаємодопомога громад, горизонтальна ділова кооперація	Зростання соціального капіталу, нові форми інституційного розвитку (сприяючий)

Джерело: складено автором на основі [4; 5; 7; 12; 20].

Продовження додатку В

Таблиця В.2.

**Макроекономічна динаміка економіки України в умовах кризових
шоків (2014–2025 рр.)**

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Реальний ВВП (у цінах попереднього року), млрд грн	1365,1	1430,3	2034,4	2445,6	3083,4	3675,7	3818,5	4363,6	3865,8	5518,1	6821,1	
Реальне зростання ВВП, %	-6,6%	-9,8%	2,4%	2,4%	3,5%	3,2%	-3,8%	3,4%	-28,8%	5,5%	2,9%	3,1%
Індекс споживчих цін (CPI), % р/р	24,9%	43,3%	12,4%	13,7%	9,8%	4,1%	5,0%	10,0%	26,6%	5,0%	12,0%	8,0%
Облікова ставка НБУ (на кінець року), %	14,0% з 13.11	22,0% з 18.12	14,0% з 09.12	14,5% з 15.12	18,0% з 14.12	13,5% з 13.12	6,0% з 11.12	9,0% з 10.12	25,0% з 09.12	15,0% з 15.12	13,5% з 13.12	15,5% з 12.12

Джерело: складено автором на основі даних [2; 9; 21; 45].

Кореляційно-регресійний аналіз

Таблиця Г.1

Вихідні дані для кореляційно-регресійного аналізу (2024 р.)

Країна	ВВП, дол. США (2024)	CPI (2024)	EFI (2024)	PDI	IDV	MAS	UAI	LTO	IND
<i>Постсоціалістичні та пострадянські країни</i>									
Чехія	31 823	56	70,2	57	70	57	74	51	29
Словаччина	25 993	49	68,1	100	57	100	51	53	28
Словенія	34 301	60	65,9	71	81	19	88	50	48
Угорщина	23 292	41	61,2	46	71	88	82	45	31
Польща	25 104	53	66,0	68	47	64	93	49	29
Румунія	20 080	46	64,4	90	46	42	90	32	20
Болгарія	17 596	43	68,9	70	50	40	85	51	16
Хорватія	24 050	47	67,5	73	42	40	80	40	33
Грузія	9 242	53	68,4	65	15	55	85	24	32
росія	14 889	22	52,0	93	46	36	95	58	20
Білорусь	8 318	33	48,4	95	48	20	95	53	15
<i>Англосаксонські країни</i>									
США	84 534	65	70,1	40	60	62	46	50	68
Канада	54 340	75	72,4	39	72	52	48	54	68
Австралія	64 604	77	76,2	38	73	61	51	56	71
Великобританія	53 246	71	68,6	35	76	66	35	60	69
<i>Північна Європа</i>									
Швеція	57 118	80	77,5	31	87	5	29	52	78
Данія	71 027	90	77,8	18	89	16	23	59	70
Норвегія	86 785	81	77,5	31	81	8	50	55	55
Фінляндія	53 150	88	76,3	33	75	26	59	63	57
Нідерланди	67 520	78	77,3	38	100	14	53	67	68

Продовження додатку Г

Продовження табл. Г.1

<i>Південна Європа</i>									
Іспанія	35 327	56	63,3	57	67	42	86	47	44
Італія	40 385	54	60,1	50	53	70	75	39	30
Португалія	29 292	57	68,7	63	59	31	99	42	33
<i>Країни Балтії</i>									
Естонія	31 428	76	78,7	40	62	30	60	71	16
Латвія	23 409	59	71,6	44	70	9	63	69	13
Литва	29 384	63	75,3	42	55	19	65	49	16
<i>Західна Європа</i>									
Німеччина	56 104	75	72,1	35	79	66	65	57	40
Австрія	58 269	67	68,4	11	77	79	70	47	63
Швейцарія	103 998	81	83,0	34	79	70	58	42	66
Франція	46 103	67	62,5	68	74	43	86	60	48
Бельгія	56 615	69	65,6	65	81	54	94	61	57
Україна	5 390	35	54,1*	92	55	27	95	51	14

* *EFI* для України — дані 2022 р. (*Heritage Foundation* призупинив оцінювання у 2023–2024 рр.).

Джерело: складено автором на основі [24; 34; 44; 46]

Таблиця Г.2

Діагностика мультиколінеарності: значення VIF для незалежних змінних

Регресор	R ² доп. регресії	VIF	Висновок
PDI	0,540	2,172	Відсутня (VIF < 5)
IDV	0,402	1,673	Відсутня (VIF < 5)
UAI	0,474	1,901	Відсутня (VIF < 5)

Примітка: VIF > 5 — помірна мультиколінеарність; VIF > 10 — критична.

Джерело: складено автором на основі [24; 34; 44; 46]

Продовження додатку Г

Таблиця Г.3

Матриця коефіцієнтів кореляції Пірсона між вимірами господарського менталітету та показниками інституційного розвитку (n = 31)

Пара змінних	Коеф. r	p-значення	Рівень значущості
<i>Залежна змінна: ВВП на душу населення</i>			
ВВП ~ PDI	-0,695	< 0,001	*** (p < 0,001)
ВВП ~ IDV	+0,694	< 0,001	*** (p < 0,001)
ВВП ~ MAS	+0,014	0,9384	н/з
ВВП ~ UAI	-0,637	0,0001	*** (p < 0,001)
<i>Залежна змінна: CPI</i>			
CPI ~ PDI	-0,797	< 0,001	*** (p < 0,001)
CPI ~ IDV	+0,697	< 0,001	*** (p < 0,001)
CPI ~ MAS	-0,208	0,2614	н/з
CPI ~ UAI	-0,712	< 0,001	*** (p < 0,001)
<i>Залежна змінна: EFI</i>			
EFI ~ PDI	-0,696	< 0,001	*** (p < 0,001)
EFI ~ IDV	+0,479	0,0064	** (p < 0,01)
EFI ~ MAS	-0,185	0,3201	н/з
EFI ~ UAI	-0,686	< 0,001	*** (p < 0,001)

Примітка: *** — $p < 0,001$; ** — $p < 0,01$; * — $p < 0,05$; н/з — незначущо.

Джерело: складено автором на основі [24; 34; 44; 46]

Продовження додатку Г

Таблиця Г.4

Фактичні і прогнозні значення показників для України (n = 31)

Показник	Факт (2024)	Прогноз (модель)	95% ДІ	Відхилення
ВВП на душу нас. (дол. США)	5 390	17 912	широкий***	–69,9%
CPI (0–100 балів)	35	42,7	[23,2; 62,1]	–18,0%
EFI (0–100 балів)	54,1	59,8	[48,2; 71,3]	–9,5%

*** ДІ для ВВП є широким ($[-15\,975; +51\,798]$) через значний розкид показника у вибірці. Оцінки мають орієнтовний характер.

Джерело: складено автором на основі [24; 34; 44; 46]

Розрахунок відхилень (факт – прогноз) / прогноз × 100%:

ВВП: $(5\,390 - 17\,912) / 17\,912 \times 100\% = -69,9\%$

CPI: $(35 - 42,7) / 42,7 \times 100\% = -18,0\%$

EFI: $(54,1 - 59,8) / 59,8 \times 100\% = -9,5\%$

Від'ємне значення означає, що фактичний показник нижчий за прогнозований культурними параметрами.

Продовження додатку Г

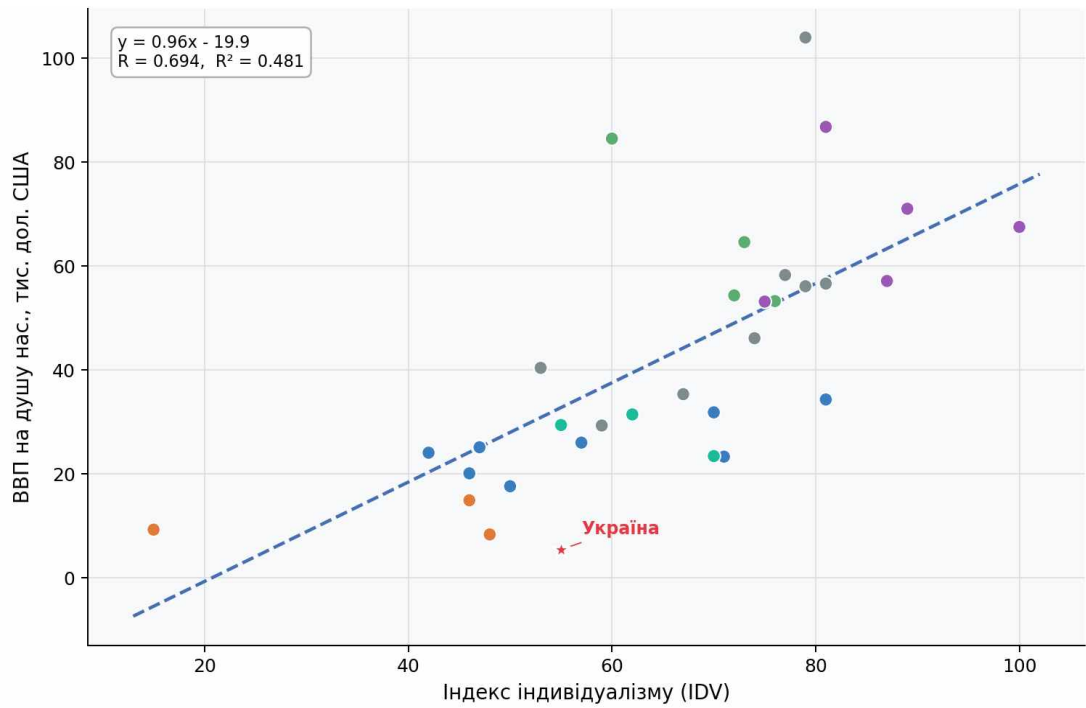

Рис. Г.1. Залежність ВВП на душу населення від рівня індивідуалізму (IDV)

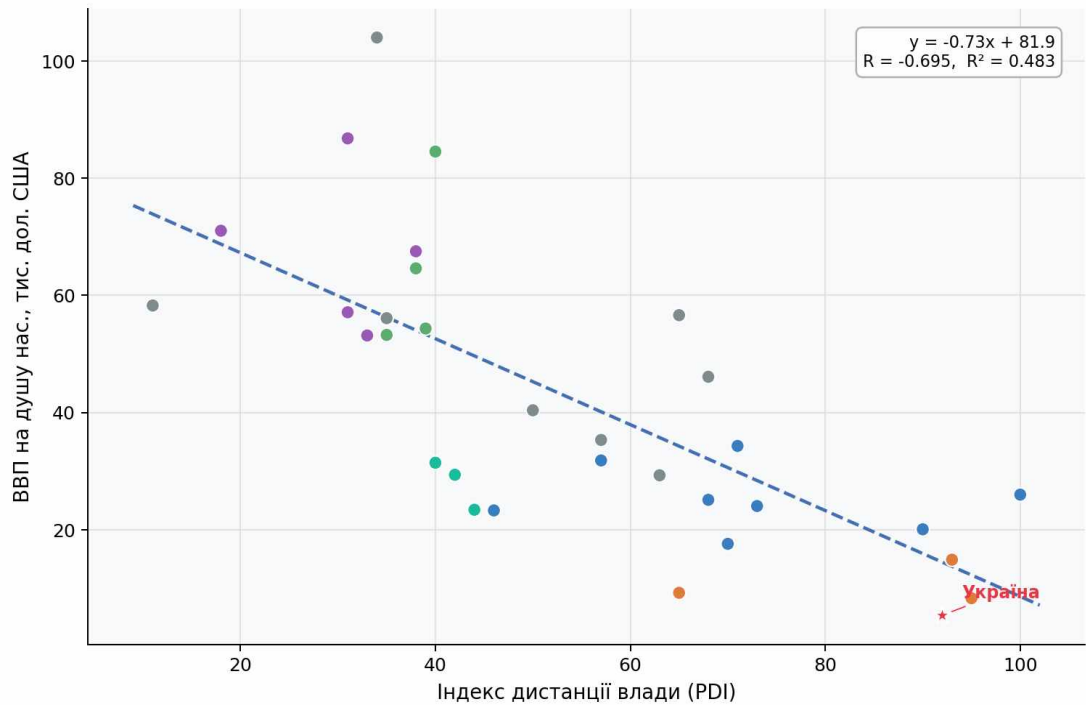

Рис. Г.2. Залежність ВВП на душу населення від дистанції влади (PDI)

Продовження додатку Г

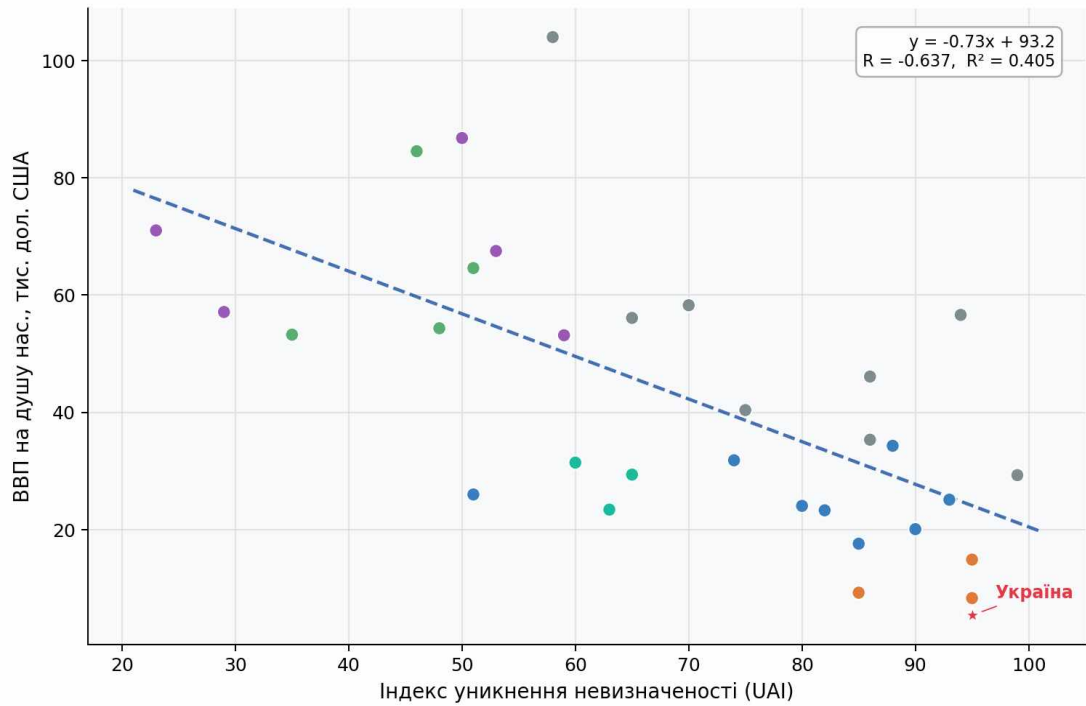

Рис. Г.3. Залежність ВВП на душу населення від уникнення невизначеності (UIA)

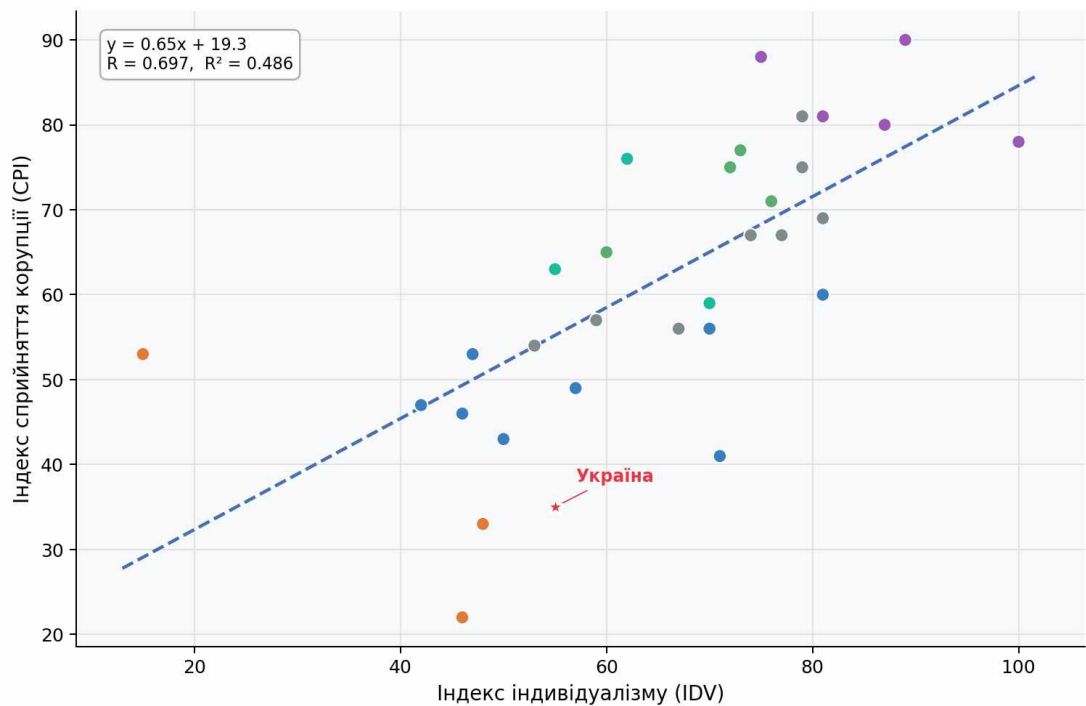

Рис. Г.4. Залежність CPI від рівня індивідуалізму (IDV)

Продовження додатку Г

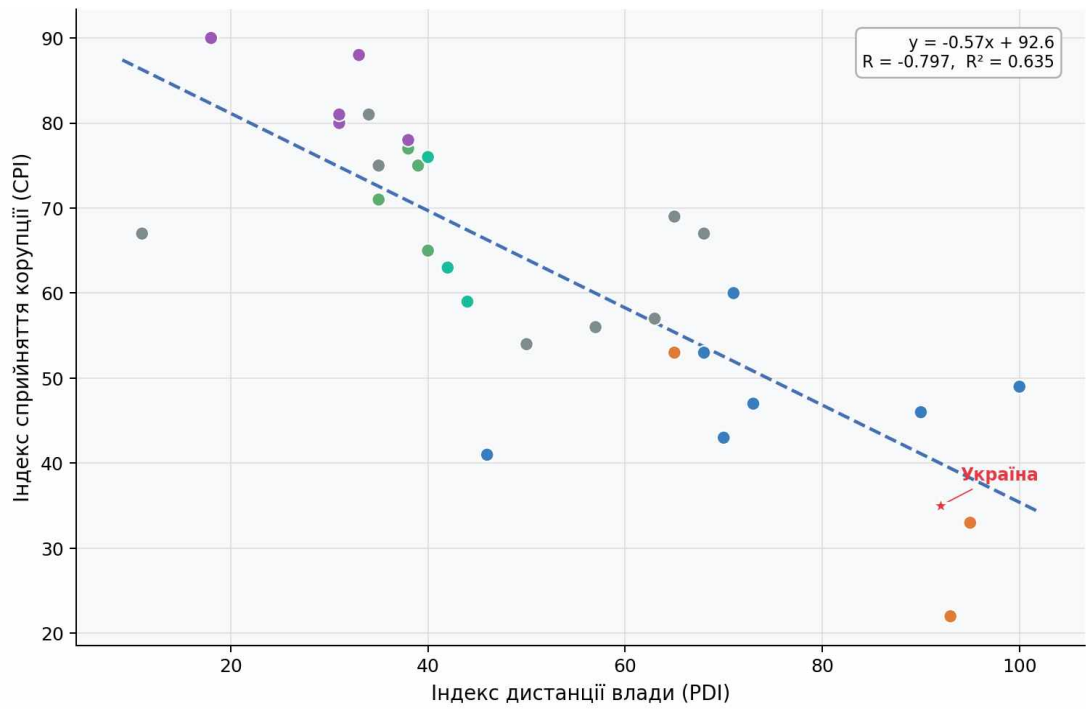

Рис. Г.5. Залежність CPI від дистанції влади (PDI)

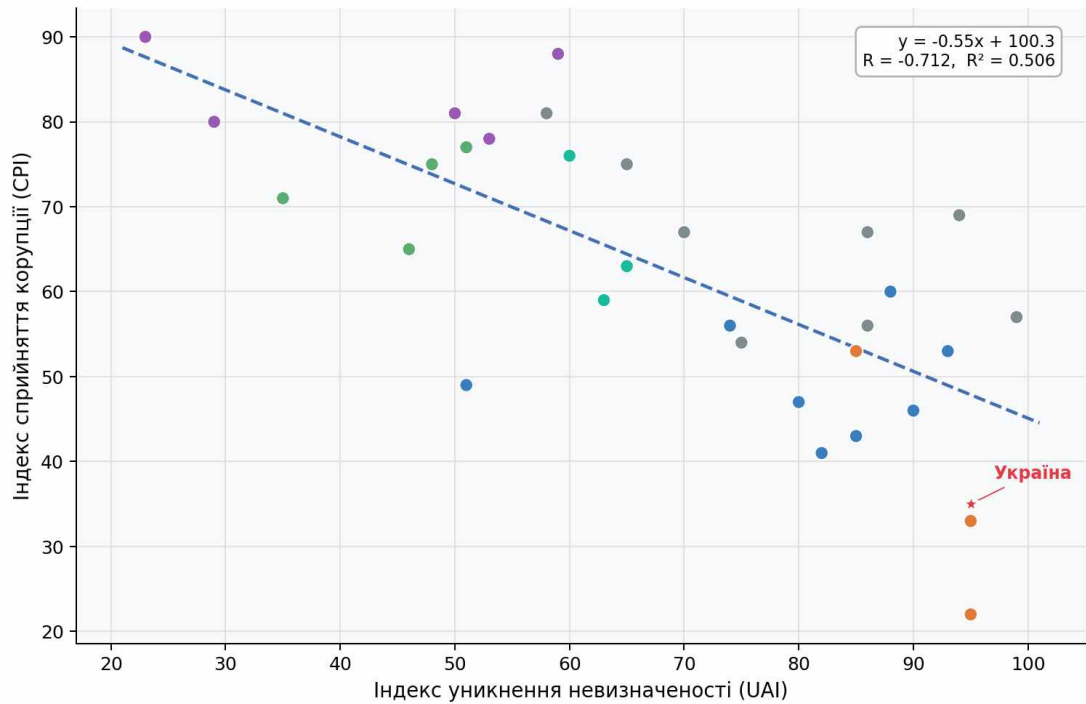

Рис. Г.6. Залежність CPI від уникнення невизначеності (UAI)

Продовження додатку Г

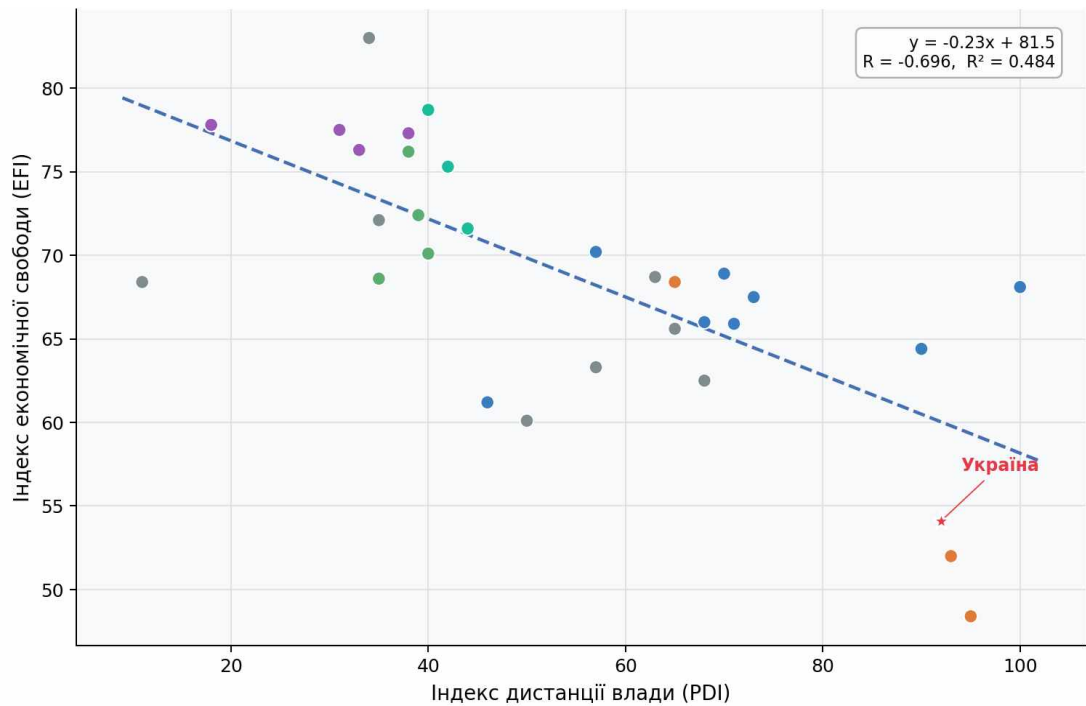

Рис. Г.7. Залежність EFI від дистанції влади (PDI)

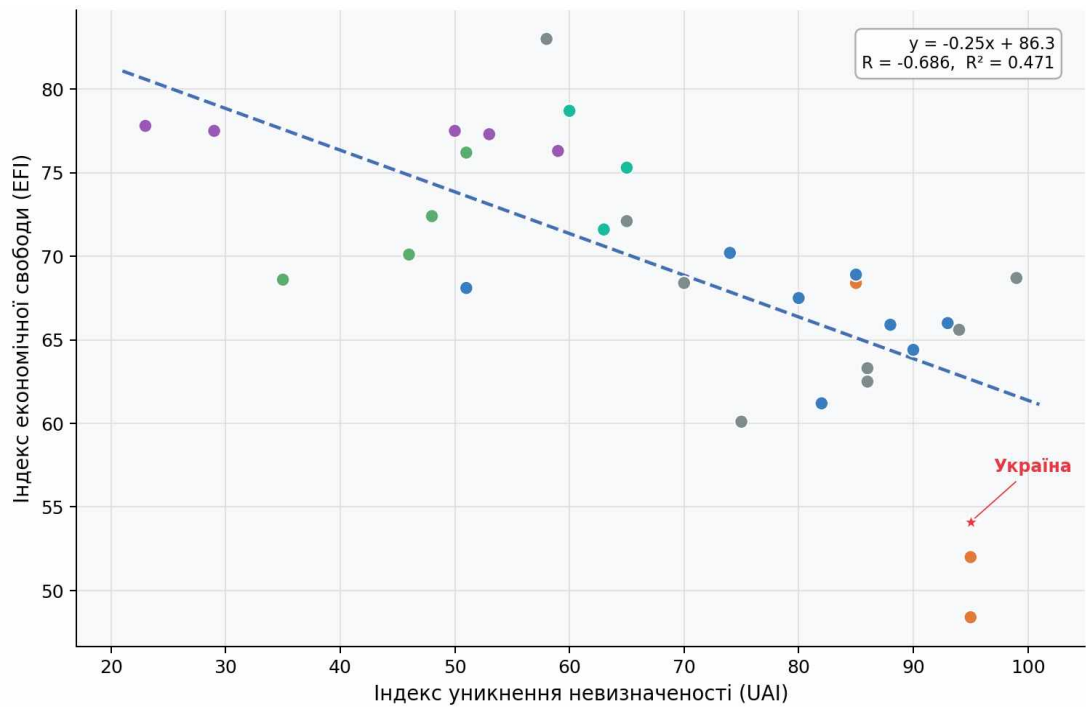

Рис. Г.8. Залежність EFI від уникнення невизначеності (UAI)

Джерело: складено автором на основі [24; 34; 44; 46]

Тези доповіді на XXIII Міжнародну науково-практичну конференцію “Шевченківська весна 2025. Економіка України 2025: нові вектори розвитку в умовах глобальних трансформацій”

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ЧИННИК ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ

Савчук Катерина Віталіївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

І курс магістратури, ОП «Економіка та економічна політика»

Науковий керівник: д.е.н., доц. Нестеренко О.П.

THE ECONOMIC MENTALITY AS A FACTOR OF INSTITUTIONAL CHANGES IN THE ECONOMY

This paper explores the impact of economic mentality on institutional transformations in the economy. Shaped by historical traditions, sociocultural norms, and political systems, economic mentality influences reform efficiency and market adaptation. The full-scale invasion has changed Ukrainians' attitudes to property, entrepreneurship and governance, promoting greater initiative and civic engagement, while increasing uncertainty and caution in financial behaviour. Using Hofstede's cultural dimensions, this study examines the state of economic mentality in Ukraine and its impact on institutional reforms, proposing strategies for resilience and sustainable development.

Господарський менталітет є важливою частиною неформальних інституцій, які безпосередньо впливають на ефективність та напрямки інституційних змін економіки. Він формується під впливом історичних традицій, соціокультурних норм, типу ринкової системи, політичного устрою та рівня економічного розвитку країни. Господарський менталітет впливає на економічну активність населення, ефективність реформ та адаптацію суспільства до ринкових змін, формуючи вектор економічного розвитку держави.

Попередні дослідники відзначали, що характерними рисами господарського менталітету українців є патерналізм, терплячість (відсутність ініціативності) та недовіра до владних інституцій [1, с.235], [2], [3, с.78]. Проте значні соціальні зміни, спричинені повномасштабним вторгненням, міграційними процесами, трансформацією ринку праці та структурними змінами в економіці України, роблять дослідження зміни господарського менталітету та його впливу на інституційні зміни економіки взає актуальним.

Російсько-українська війна з 2014 року і повномасштабне вторгнення у 2022 році змінюють ставлення українців до приватної власності, підприємництва, фінансових стратегій і державних інституцій, що безпосередньо впливає на економічну поведінку. З одного боку, зростає ініціативність, посилюються горизонтальні економічні зв'язки, формується потужний громадський сектор, що може сприяти формуванню нових моделей економічної взаємодії. З іншого боку, високий рівень невизначеності та ризиків може змінити поведінку населення з точки зору економічного менталітету, зокрема в питаннях заощаджень, інвестицій та підприємницької активності.

Можемо виділити основні аспекти впливу господарського менталітету на інституційні зміни: формування економічних звичок та норм, вплив на рівень корупції та довіру до державних інституцій, стимулювання чи гальмування підприємницької активності та міжнародний досвід впливу менталітету на економічні трансформації.

Для забезпечення ефективності інституційних реформ важливо враховувати особливості господарського менталітету та його вплив на економічні процеси. Це дозволить сформулювати гнучку та адаптивну економічну політику, яка сприятиме сталому розвитку, економічній стабільності та підвищенню конкурентоспроможності України в глобальному середовищі.

Використовуючи модель Гофстеде, визначимо вплив культурних особливостей на економічні процеси, що представлено у табл. 1.

Таблиця 1

Особливості господарського менталітету українців за моделлю Гофстеде у 2023 році

Вимір	Значення (Україна)	Опис
Дистанція влади	92	Висока централізація влади, низька довіра до керівництва
Індивідуалізм	55	Баланс між колективізмом і самостійністю
Мотивація до досягнень	27	Низька підприємницька ініціатива, слабка орієнтація на інновації
Уникнення невизначеності	95	Високе прагнення стабільності, страх перед змінами, бюрократичний підхід
Довгострокова орієнтація	51	Середній рівень стратегічного мислення, адаптація до змін без чітких довгострокових пріоритетів
Індульгенція	14	Суворі трудові етики, соціальний контроль, низька відкритість до нових підходів та змін

Джерело: складено автором на основі даних [4]

Повномасштабне вторгнення суттєво вплинуло на декілька аспектів господарського менталітету. Очікується поступове зменшення дистанції влади через посилення громадянської активності та зростання довіри до волонтерських ініціатив. Водночас рівень уникнення невизначеності може ще більше зрости, оскільки війна сприяє консервативним економічним моделям поведінки. Натомість рівень підприємницької ініціативи може зрости через необхідність економічного самозабезпечення. Це може стимулювати зміни в економічних інститутах, зокрема спрощення регуляторних процедур та розширення підтримки малого бізнесу. На основі аналізу було сформульовано рекомендації для України щодо покращення інституційного середовища через трансформацію господарського менталітету:

- Зниження дистанції влади шляхом посилення громадянського контролю та залучення суспільства до прийняття рішень.
- Формування культури довіри до державних інституцій через прозору економічну політику та ефективні антикорупційні заходи.
- Стимулювання підприємницької ініціативи шляхом дерегуляції, податкових пільг для малого бізнесу та спрощення адміністративних процедур.
- Підтримка економічної самостійності громад через розширення програм місцевого розвитку та фінансової децентралізації.
- Освітні ініціативи для якісної трансформації господарського менталітету, зокрема щодо фінансової грамотності, критичного мислення та культури заощаджень.
- Зниження рівня уникнення невизначеності через створення стабільного інвестиційного клімату, підтримку інновацій та сприяння економічній диверсифікації.
- Використання міжнародного досвіду реформ та адаптація найкращих практик для розвитку економічних інституцій, зокрема впровадження ефективних механізмів державного управління, підтримки підприємництва та соціальної політики, враховуючи досвід країн з успішними інституційними трансформаціями (Польща – реформи децентралізації, Фінляндія – інноваційна економіка та освіта, Німеччина – модель соціального ринкового господарства).

Таким чином, господарський менталітет виступає не лише соціокультурним феноменом, а й важливим інструментом інституційного розвитку економіки.

1. Карпенко А., Ільїна А. Вплив ментальності на економіку. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 231–236.

2. Лусте О. Господарський менталітет як інституціональний чинник розвитку соціального капіталу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. № 681. С. 33–37.

3. Осечський В. Господарський менталітет як чинник розвитку інституційного середовища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Т. 12, № 153. С. 75–79.

4. Country comparison tool. *The Culture Factor Group*. URL: <https://www.theculturefactor.com/country-comparison-tool?countries=ukraine>

Тези доповіді на XXIV Міжнародну науково-практичну конференцію
“Шевченківська весна 2026. Економічна резильєнтність в умовах
глобальної політкризи”

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК ВНУТРІШНІЙ РЕСУРС ЕКОНОМІЧНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ УКРАЇНИ

Савчук Катерина Віталіївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
II курс магістратури, ОП «Економіка та економічна політика»
Науковий керівник: д.е.н., проф. Нестеренко О.П.

THE ECONOMIC MENTALITY AS AN INTERNAL RESOURCE OF UKRAINE'S ECONOMIC RESILIENCE

Economic resilience depends not only on macroeconomic policy but also on informal institutions that shape economic behaviour. The paper examines economic mentality as an internal social-institutional factor influencing the resilience of the national economy. Using macroeconomic indicators of Ukraine for 2014–2024, the study identifies several cycles of economic shock and recovery associated with geopolitical conflict, the COVID-19 pandemic and the full-scale war. The results suggest that resilience is supported not only by stabilisation policies but also by behavioural mechanisms such as self-organization, horizontal cooperation and adaptive economic strategies. The paper also discusses policy implications for strengthening the adaptive capacity of the national economy.

В умовах повномасштабної війни та тривалої мікроекономічної нестабільності проблема економічної резильєнтності України набуває стратегічного значення. Традиційні підходи економічної політики здебільшого зосереджуються на макроекономічній стабілізації і формальних реформах, залишаючи поза увагою глибинні соціокультурні чинники економічної поведінки. Водночас саме господарський менталітет як стійка неформальна інституція визначає ефективність реформ і здатність суспільства до швидкої економічної адаптації та мобілізації ресурсів [2, с. 231].

Саме тому господарський менталітет доцільно розглядати як внутрішній ресурс економічної резильєнтності України. Значущість цього пояснюється інституційним підходом: інституції функціонують як «правила гри», що структурують взаємодію економічних агентів [4], а неформальні правила, укорінені в культурі й ментальних моделях, змінюються повільно та можуть як прикрасовувати, так і гальмувати результати реформ [1, с. 5]. Таким чином, у кризові періоди саме господарський менталітет може виступати внутрішнім ресурсом економічної стійкості — через підтримку адаптивних поведінкових стратегій, мобілізацію довіри й самоорганізації.

Економічна резильєнтність національної економіки зазвичай трактується як здатність готуватися до шоків, поглинати їх, відновлюватися та адаптуватися до нових умов (perceive–absorb–recover–adapt) [5, с. 20]. Для України в умовах війни резильєнтність стає не лише макроекономічною характеристикою, а й результатом взаємодії формальних і неформальних інституцій, що визначають поведінку домогосподарств, бізнесу та держави. В інституціональній традиції ключову роль відіграють неформальні «правила гри», які визначають характер економічної поведінки та значною мірою впливають на ефективність економічної політики [4].

Емпіричним відображенням економічної резильєнтності України є динаміка ключових макроекономічних показників у 2014–2025 рр., що демонструє послідовні етапи економічного шоку, відновлення та адаптації (Табл. 1).

Таблиця 1

Макроекономічна динаміка економіки України в умовах кризових шоків (2014–2025 рр.)

Показник	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Реальний ВВП (у шнах попереднього року), млрд грн	1365,1	1430,3	2034,4	2445,6	3083,4	3675,7	3818,5	4363,6	3865,8	5518,1	6821,1	
Реальне зростання ВВП, %	-6,6%	-9,8%	2,4%	2,4%	3,5%	3,2%	-3,8%	3,4%	-	5,5%	2,9%	3,1%
Індекс споживчих цін (CPI), % рр	24,9%	43,3%	12,4%	13,7%	9,8%	4,1%	5,0%	10,0%	26,6%	5,0%	12,0%	8,0%
Облікова ставка НБУ (на кінець року), %	14,0%	22,0%	14,0%	14,5%	18,0%	13,5%	6,0%	9,0%	25,0%	15,0%	13,5%	15,5%
	а	а	а	а	а	а	а	а	а	а	а	а
	13,11	18,12	09,12	15,12	14,12	13,12	11,12	10,12	09,12	15,12	13,12	12,12

Джерело: складено автором на основі даних [8–11].

Динаміка макроекономічних показників свідчить, що протягом останнього десятиліття економіка України неодноразово зазнавала масштабних зовнішніх шоків, однак демонструвала здатність до відновлення та адаптації. Перший глибокий спад відбувся у 2014–2015 рр. внаслідок анексії Криму та початку бойових дій на сході України, після чого у 2016–2019 рр. спостерігалося поступове відновлення економічної активності. Пандемія COVID-19 у 2020 р. спричинила короткострокове падіння економіки, однак уже у 2021 р. спостерігалося відновлення. Найглибший економічний шок відбувся у 2022 р. внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, а у 2023–2025 рр. простежуються ознаки економічної адаптації та часткового відновлення.

Така динаміка свідчить про здатність економіки України до відновлення після значних кризових потрясінь, що актуалізує пошук внутрішніх чинників економічної резильєнтності, серед яких важливе місце посідає господарський менталітет. Господарський менталітет українців як внутрішній ресурс економічної резильєнтності проявляється через кілька ключових векторів.

По-перше, це культура самоорганізації та горизонтальних зв'язків [6, с. 29; 7, с.167]. У кризові періоди, коли формальні інституції функціонують із обмеженою ефективністю, саме схильність до мережевої взаємодії — волонтерські ініціативи, взаємодопомога громад, прями зв'язки між бізнесами — дозволяє підтримувати економічну активність та стабільність економічних процесів.

По-друге, важливим проявом є адаптивність підприємництва. Український малий та середній бізнес характеризується здатністю швидко змінювати бізнес-моделі, релокувати виробництво та переорієнтовувати економічну діяльність. Така гнучкість та орієнтація на економічну самостійність є питомими рисами господарського менталітету, які були укріплені історичним досвідом функціонування економічних агентів в умовах нестабільності та інституційних трансформацій.

По-третє, специфічною рисою українського господарського менталітету є так званий «парадокс довіри». Попри відносно низький рівень довіри до державних інституцій [3, с.78], спостерігається високий рівень міжособистісної довіри в межах локальних спільнот та професійних мереж. Саме ці горизонтальні соціальні зв'язки виконують роль своєрідного «соціального клею», що знижує транзакційні витрати економічної взаємодії в кризових умовах [7]. Таким чином, сукупність цих характеристик формує своєрідний соціально-інституційний механізм адаптації економіки до кризових шоків.

У ширшому теоретичному контексті такі особливості можна пояснити через концепцію path dependence (залежності від попередньої траєкторії розвитку). Згідно з цим підходом, історично сформовані цінності, норми та поведінкові моделі впливають на сучасні економічні рішення та визначають напрям інституційної еволюції [4]. Для України це означає, що господарський менталітет є важливим неформальним чинником, який значною мірою визначає траєкторію інституційного розвитку та адаптаційний потенціал економіки.

З огляду на це політика посилення економічної резильєнтності має поєднувати макроекономічні інструменти стабілізації з формуванням інституційних умов, що враховують внутрішні поведінкові ресурси суспільства. Йдеться, зокрема, про інституціоналізацію горизонтальних мереж співпраці (підтримку кооперації, локальних ініціатив та платформ відбудови) [7], розвиток малого та середнього бізнесу і самоїздатності як ключового каналу економічної адаптивності, а також підвищення рівня довіри до інституцій через прозорість і підвищення державної політики. Важливими напрямками також є зниження економічної невизначеності через передбачуваність регуляторного середовища, розвиток механізмів ринку-шерінгу та фінансових інструментів відновлення, а також підвищення фінансової грамотності й підприємницьких компетенцій населення.

Отже, економічна резильєнтність України формується не лише під впливом інструментів макроекономічної політики, але й завдяки внутрішнім соціально-інституційним чинникам. Досвід останнього десятиліття демонструє, що українська економіка здатна адаптуватися

Продовження додатку Е

до різних типів кризових шоків — геополітичних, пандемічних та воєнних. Важливу роль у цьому процесі відіграє господарський менталітет, який проявляється через культуру самоорганізації, адаптивність підприємництва та розвиток горизонтальних соціально-економічних зв'язків. Урахування цих особливостей у формуванні економічної політики сприятиме посиленню економічної стійкості України та підвищенню ефективності інституційних реформ.

1. Гайдай Т. В. Інституційна теорія: дослідження економічної ментальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2007. № 93. С. 4–7.
2. Карпенко А., Ільїна А. Вплив ментальності на економіку. *Економіка і суспільство*. 2017. № 9. С. 231–236.
3. Осецький В. Господарський менталітет як чинник розвитку інституційного середовища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2013. Т. 12, № 153. С. 75–79.
4. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, 1990.
5. OECD. Resilience Strategies and Approaches to Inclusive Growth. OECD Publishing. 2019. URL: [https://one.oecd.org/document/SG/NAEC\(2019\)5/en/pdf](https://one.oecd.org/document/SG/NAEC(2019)5/en/pdf) (дата звернення: 28.02.2026).
6. Ostrom E. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, 1990.
7. Putnam R. D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton University Press, 1993.
8. Валовий внутрішній продукт України. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 28.02.2026).
9. Індекс інфляції в Україні. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення: 28.02.2026).
10. Ukraine GDP Growth Rate. Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/full-year-gdp-growth> (дата звернення: 28.02.2026).
11. Рішення Правління НБУ щодо облікової ставки. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/monetary/archive-risk> (дата звернення: 28.02.2026).

Опублікована наукова стаття

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2026. № 3. ISSN 2307-2105

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.3.60>

УДК 330.34:330.8

О. П. Нестеренко,

д. е. н., професор, професор кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0886-8173>

К. В. Савчук,

магістрантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-8043-1999>

ВПЛИВ ГОСПОДАРСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТУ НА ІНСТИТУЦІЙНУ ТРАНСФОРМАЦІЮ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

O. Nesterenko,

Doctor of Economic Sciences, Professor,

Professor of the Department of Economic Theory, Micro- and Macroeconomics,

Taras Shevchenko National University of Kyiv

K. Savchuk,

Master's student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE IMPACT OF ECONOMIC MENTALITY ON INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF UKRAINE'S ECONOMY

Продовження додатку Ж

У статті проаналізовано вплив господарського менталітету на процеси інституційної трансформації економіки України. Показано, що ментальні моделі економічної поведінки визначають сприйняття формальних норм, реформ і механізмів державного регулювання. Узагальнено теоретичні підходи до розмежування понять «економічна ментальність» та «господарський менталітет». Висвітлено історичні передумови формування української економічної ментальності та обґрунтовано деформувальний вплив радянської соціально-економічної системи на традиційні моделі господарської поведінки. На основі інституційної теорії та культурних вимірів Г. Гофстеде ідентифіковано ключові характеристики сучасного господарського менталітету українців, зокрема високу дистанцію влади, схильність до уникнення невизначеності та патерналістські установки. Окрему увагу приділено трансформації ментальних моделей під впливом російсько-української війни. Доведено, що невідповідність між формальними правилами та усталеними моделями економічної поведінки зумовлює інституційну інерцію та обмежує результативність реформ. Запропоновано напрями узгодження економічних перетворень із соціокультурними особливостями українського суспільства.

The article analyzes the impact of the economic mindset on the processes of institutional transformation of Ukraine's economy. It shows that mental models of economic behavior determine the perception of formal norms, reforms, and mechanisms of state regulation. Theoretical approaches to distinguishing the concepts of "economic mentality" and "economic mindset" are summarized. The historical prerequisites for the formation of Ukrainian economic mentality are highlighted, and the deforming influence of the Soviet socio-economic system on traditional patterns of economic behavior is substantiated.

Based on institutional theory and G. Hofstede's cultural dimensions, key characteristics of the contemporary economic mindset of Ukrainians are identified, including high power distance, a strong tendency to avoid uncertainty, paternalistic attitudes, and limited public trust. Particular attention is paid to the

Продовження додатку Ж

transformation of mental models under the impact of the Russian–Ukrainian war, which has simultaneously intensified processes of self-organization, economic responsibility, civic engagement, and horizontal interaction while increasing uncertainty and short-term economic strategies. The war has also accelerated behavioral adaptation, reshaped attitudes toward private property and entrepreneurship, and strengthened grassroots economic cooperation across regions, creating new forms of economic resilience and collective action. It is demonstrated that the mismatch between formal rules and established patterns of economic behavior causes institutional inertia and limits reform effectiveness. The article proposes directions for aligning economic transformations with the sociocultural characteristics of Ukrainian society, strengthening entrepreneurial initiative, reducing power distance, increasing transparency of public governance, promoting financial literacy, enhancing social cohesion, and supporting adaptive economic capacity in the context of post-war recovery, long-term stability, and sustainable economic development for future generations and inclusive growth.

Ключові слова: *господарський менталітет, економічна ментальність, інституційна трансформація, економічна поведінка, інституційна інерція, культурні виміри Гофстеде, економічні реформи.*

Keywords: *economic mindset, economic mentality, institutional transformation economic behavior, institutional inertia, Hofstede cultural dimensions, economic reforms.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку економіки України характеризується тривалими та суперечливими процесами інституційної трансформації, що супроводжуються запровадженням ринкових механізмів, реформуванням системи державного управління та адаптацією економічних правил та практик до європейських стандартів. Водночас ефективність зазначених перетворень значною мірою залежить не лише від якості формальних інституційних змін, а й від глибинних соціокультурних чинників, зокрема господарського менталітету суспільства.

Продовження додатку Ж

Ментальні моделі економічної поведінки українців зазнали істотних трансформацій упродовж ХХ століття. Запровадження в радянський період командно-адміністративної системи господарювання, примусової колективізації, домінування колективістських установок та витіснення традицій суттєво вплинули на формування економічних цінностей і моделей поведінки. Подальший етап, пов'язаний із проголошенням незалежності України, ознаменувався формальним поверненням до ринкових принципів господарювання та декларованою орієнтацією на європейські цінності.

У результаті на початку ХХІ століття Україна опинилася в ситуації, за якої ринкові принципи були закріплені на нормативному рівні, однак суспільство виявилось не готовим до їх ефективного функціонування з огляду на інституційну інерцію та трансформаційну деформацію ментальних моделей. Водночас некоректним є зведення сучасного господарського менталітету українців виключно до спадщини радянської системи. Доцільніше розглядати його як результат складної деформації та нашарування різних історичних і соціокультурних впливів.

Події Революції Гідності та повномасштабне вторгнення стали каталізаторами змін у низці вимірів господарського менталітету, зокрема у ставленні до відповідальності, самоорганізації, підприємницької ініціативи та ролі держави в економіці. Попри це, значна кількість реформ і надалі демонструє обмежену результативність, що актуалізує потребу поглибленого аналізу взаємодії формальних інституцій із неформальними ментальними установками суспільства. Саме господарський менталітет як стійка неформальна інституція значною мірою визначає характер економічної поведінки та ставлення до власності, праці й підприємництва, а отже потребує системного наукового осмислення в контексті інституційної трансформації економіки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження господарського менталітету має глибоке теоретичне підґрунтя у працях представників неортодоксальних напрямків, зокрема німецької історичної школи. Фундатор старої історичної школи В. Рошер обґрунтовував, що господарська поведінка індивіда визначається не лише прагненням до

Продовження додатку Ж

вигоди, а й почуттям національної єдності та суспільними інтересами [15, с. 402]. К. Кніс стверджував, що господарська діяльність зумовлена передусім ментальністю народу, законами, мораллю та іншими аспектами суспільного буття [15, с. 405].

Особливе значення для розуміння інституційних трансформацій мають праці представників новітньої історичної школи — В. Зомбарта та М. Вебера. У праці «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебер довів, що трансформація парадигми мислення (ментальності) виступає атрактором глобальних економічних змін. Веберівський підхід дозволяє простежити механізм впливу релігійно-етичних мотивів на економічну поведінку, що є важливим для аналізу сучасних інституційних перетворень в Україні [17].

Науковий пріоритет уведення в теоретичний оборот ментальності соціальних груп як основної інституції належить раннім інституціоналістам — Т. Веблену, В. Гамільтону, Дж. Коммонсу, В. Мітчеллу [1, с. 5].

У сучасній економічній науці дослідження ментальних чинників набуває особливої ваги в контексті інституційних трансформацій. Зарубіжні дослідники відзначають, що для проведення ефективної економічної політики необхідно реформувати загальноприйняті правила гри, тобто інституції, які формують і, певною мірою, регулюють політичні, соціальні та економічні процеси [14, с. 85].

Як зазначає Т. Гайдай, в інституційній теорії економічну ментальність розглядають як сукупність стійких інтелектуальних та психологічних установок, що визначають спосіб сприйняття господарської реальності. Дослідниця обґрунтовує роль господарського менталітету як «фільтра» для інституційного проектування, зазначаючи, що успіх будь-якої формальної норми залежить від її комплементарності з ментальними установками суспільства [1, с. 5]. О. Лусте у своїх працях акцентує увагу на взаємозв'язку між ментальністю та формуванням соціального капіталу як необхідної умови економічного зростання [3].

Для ідентифікації специфіки українського господарського менталітету ключове значення мають методичні розробки Г. Гофстеде. Його модель культурних вимірів (дистанція влади, індивідуалізм/колективізм,

Продовження додатку Ж

маскулінність/фемінінність, уникнення невизначеності) дозволяє кількісно та якісно оцінити бар'єри інституційної адаптації [8].

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі господарського менталітету в процесах інституційної трансформації економіки України, а також виявлення особливостей його впливу на легітимацію впровадження ринкових реформ у сучасних умовах.

Наукова новизна дослідження полягає в інтеграції інституційного підходу з аналізом господарського менталітету в умовах воєнної трансформації економіки України, ідентифікації ключових ментальних характеристик економічної поведінки на основі культурних вимірів Г. Гофстеде, а також в обґрунтуванні ролі ментальних моделей як чинника інституційної інерції.

Виклад основного матеріалу дослідження. В інституційній теорії економічний розвиток суспільства розглядається як результат взаємодії формальних і неформальних інституцій. Представники традиційного інституціоналізму трактують інституції як сформовані в процесі історичного розвитку та успадковані наступними поколіннями стійкі ментальні й поведінкові зразки — звичаї, традиції, та моделі мислення, які регулюють соціально-економічну взаємодію як на звичаєвому, так і на правовому рівнях. Водночас Д. Норт, як представник нового інституціоналізму, визначає інституції як правила гри чи створені людиною обмежувальні рамки, що структурують взаємодію між економічними агентами, підкреслюючи їх відокремленість від індивідів та організацій [20]. Важливим є те, що ці правила формуються й закріплюються в культурі та господарському менталітеті суспільства і, на відміну від формальних норм, змінюються вкрай повільно, зумовлюючи інституційну інерцію трансформаційних процесів. У цьому контексті господарський менталітет постає ключовою неформальною інституцією, яка визначає характер сприйняття та реального функціонування формальних економічних організацій [19]. Саме тому його аналіз є необхідною передумовою глибокого розуміння специфіки інституційної трансформації економіки України.

Продовження додатку Ж

У сучасних економічних дослідженнях роль ментальності у формуванні та функціонуванні інституційної системи суспільства залишається недостатньо розкритою, попри її значущість для пояснення трансформаційних процесів. Водночас у наукових підходах простежується варіативність трактувань цієї категорії, що зумовлює необхідність її уточнення та співвіднесення з близькими поняттями.

Поряд із категорією «економічна ментальність» у науковому дискурсі використовується поняття «господарський менталітет». Якщо економічна ментальність відображає широку систему соціально-економічних уявлень, цінностей та установок, що формуються на рівні суспільства, то господарський менталітет доцільно розглядати як їх конкретизований прояв у сфері господарської діяльності — у практиках ведення бізнесу, ставленні до власності, праці, ризику, підприємництва та відповідальності [5, с. 232].

Також дослідники виокремлюють трудовий менталітет як структурний елемент господарського менталітету, оскільки він визначає характер включення індивіда у виробничі та організаційні процеси [5, с. 234].

Отже, доцільно розрізняти три взаємопов'язані рівні:

- економічну ментальність як широку соціокультурну основу економічної поведінки;
- господарський менталітет як конкретизований поведінковий вимір економічної активності;
- трудовий менталітет як компонент, що характеризує ставлення до праці та виробничої діяльності.

У зарубіжній економічній літературі категорія «ментальність» не використовується як самостійний теоретичний конструкт у тому вигляді, в якому вона представлена в пострадянському науковому дискурсі. Водночас її зміст відображається через суміжні поняття — «informal institutions», «belief systems», «mental models» (Д. Норт) [20], «economic culture», «values» (Г. Гофстеде) [8], «spirit of capitalism» (М. Вебер) [17], «social capital» [3]. Таким чином, у міжнародній традиції господарський менталітет аналізується як сукупність неформальних інституцій, ціннісних орієнтацій та моделей

Продовження додатку Ж

економічної поведінки, що визначають характер функціонування формальних правил.

Узагальнення наукових підходів засвідчує, що економічна ментальність розглядається як багатовимірна категорія, що поєднує цінності, норми та поведінкові патерни, які безпосередньо впливають на господарську активність і сприйняття економічних змін (Табл.1).

Таблиця 1. Підходи до визначення поняття «економічна ментальність»

Автор	Визначення економічної ментальності
В. С. Резнік	Економіко-психологічне підґрунтя, що втілює соціально-психологічні наслідки попередніх історичних і географічних умов життєдіяльності, що дає змогу одноманітно сприймати, інтерпретувати та оцінювати навколишню соціально-економічну реальність, адекватно розуміти та діяти відповідно до усталених упродовж історичного розвитку цінностей, норм та взірців поведінки в різних соціально-економічних ситуаціях.
Т. В. Гайдай	Сформована індивідуальна та суспільна економічна свідомість, специфічний характер якої визначається біосоціальними факторами, культурною своєрідністю, етнонаціональними та іншими особливостями носіїв ментальності. Зміст економічної ментальності: • цінності, мотиви, норми, зразки економічної поведінки й соціальної взаємодії у сфері господарської діяльності; • ціннісно-мотиваційне ставлення до праці й багатства; • уявлення про сприйняття та надання переваги певним організаційним формам господарювання, стереотипи споживання та ін.
М. Кубаєвський	Особливості економічних цінностей і норм поведінки, результати діяльності, характер економічної культури, рівень знань населення, а також міра пізнання і використання економічних законів, інтересів і мотивів господарювання.
О. В. Бондаренко	Рівень національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп і верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної (господарської) діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви соціально-економічної активності.
О. П. Зоря	Сукупність алгоритмів, напрямів думок, елементів духовного складу, стереотипів і цінностей, якими визначається соціально-економічна (господарська) поведінка людей.
О. О. Лусте	Це філософська категорія, яка узагальнено відображає рівень національної соціально-економічної свідомості суспільства, соціальних груп й верств населення, окремих індивідів, сприйняття ними суті економічної (господарської) діяльності, ціннісних орієнтацій, інтересів, потреб, що зумовлюють спонукальні мотиви певної соціально-економічної активності.

Джерело: складено авторами на основі [1; 4].

Продовження додатку Ж

Слід також зауважити, що в науковій літературі поняття «ментальність» частіше використовується у контексті досліджень політичної ментальності та національної ідентичності. Соціологи, політологи та історики звертаються до цієї категорії з метою пояснення панівних суспільно-політичних настроїв, моделей взаємодії з владою та особливостей сприйняття механізмів державного управління, що безпосередньо впливають на політичні процеси. Водночас економічний вимір ментальності тривалий час залишався менш систематизованим у межах економічної теорії. Проте ціннісні орієнтації та поведінкові настанови суспільства не меншою мірою визначають характер господарської поведінки, ставлення до власності, підприємництва, конкуренції та економічної відповідальності. Саме тому інтеграція категорії ментальності в економічний аналіз є необхідною передумовою підвищення результативності інституційних реформ та забезпечення сталого економічного розвитку.

Сучасні дослідники політичної ментальності до найхарактерніших рис української ментальності відносять миролюбність, емоційність, індивідуалізм, поєднаний із почуттям колективізму на добровільних демократичних засадах, антеїзм (глибинний зв'язок із землею), працьовитість, розвинене почуття приватної власності, волелюбність, відкритість до інших культур, естетизм [9; 10; 13]. Водночас природно-географічні умови — родючі землі, відносно м'який клімат, відсутність систематичних природних катаклізмів — сприяли формуванню й таких рис, як надмірна терплячість, схильність до очікування зовнішнього вирішення проблем, певна соціальна пасивність [9, с. 35].

Фундаментальними рисами політичної ментальності українців є підтримка демократичних цінностей і прав людини, несприйняття авторитаризму, свободолюбивість, толерантність, миролюбність, схильність до самоврядування й самоорганізації, а також індивідуалізм [7; 9; 11; 12; 13]. Особливо показовою є риса свободолюбивості, яка в кризові періоди зазнає якісної трансформації: від стану *vita minima* — відстороненого,

Продовження додатку Ж

приватизованого існування — до *vita maxima et heroica*, що передбачає повну мобілізацію духовних і матеріальних ресурсів, активний спротив і готовність до самопожертви [9, с. 35; 18].

Важливо підкреслити, що риси політичної ментальності безпосередньо корелюють із економічною ментальністю та господарським менталітетом. Зокрема, поєднання індивідуалізму з добровільним колективізмом відображається у специфічній моделі економічної поведінки: прагненні до особистої господарської автономії та готовності до кооперації. Розвинені почуття приватної власності та хазяйновитість формують потенціал для підприємницької активності і підтримки ринкових відносин. Водночас надмірна терплячість і схильність до очікування «саморозв'язання» проблем знижують рівень економічної ініціативи.

Таким чином, політична та економічна ментальність перебувають у тісній взаємодії, формуючи цілісний ціннісно-поведінковий комплекс суспільства. Політична ментальність визначає рівень довіри до влади та готовність підтримувати реформи, тоді як економічна відображає ставлення до власності, праці, підприємництва, конкуренції й економічної відповідальності, а також характер господарської поведінки. Урахування обох вимірів дає змогу прогнозувати можливі бар'єри реформ, знижувати рівень інституційної інерції та підвищувати адаптивність трансформаційних процесів. Саме така міждисциплінарна інтеграція створює методологічні передумови для підвищення ефективності інституційних змін в Україні.

Аналізуючи особливості української економічної ментальності, Т. Гайдай наголошує на необхідності врахування історичних етапів її становлення. Серед ключових віх формування економічної ментальності українців дослідниця виокремлює добу Київської Русі, розвиток селянства та козацтва, а також період становлення капіталістичних відносин у другій половині XIX – на початку XX ст. [1, с. 6]. Ці історичні етапи зумовили формування низки визначальних рис, які й сьогодні впливають на господарську поведінку, зокрема це:

Продовження додатку Ж

- індивідуалізм, орієнтація на самостійне ухвалення економічних рішень;
- прагнення до економічної незалежності (наприклад: одноосібне селянське та хутірське господарство, фермерство);
- антиобщинність і неприйняття колективно-примусових моделей;
- антиавторитаризм і тяжіння до демократичних форм організації суспільства (багатокнязівство, виборність гетьманської влади, республіканські елементи козацької державності);
- антиетатизм — прагнення покладатися на власні сили, а не на державу;
- прагнення до статку, позитивне ставлення до матеріального добробуту як результату праці;
- національна працьовитість і дисциплінованість [1, с. 6].

Зазначені елементи ментальності корелюють із рисами психології ринкового типу [1, с. 6]. Водночас ментальність виступає джерелом інституційних змін, оскільки формує ідейну основу господарських відносин і є первинною складовою інституційних перетворень, особливо в трансформаційних економіках. Зокрема, ментальність формує та легітимізує формальні інституції через кілька взаємопов'язаних механізмів.

По-перше, виступає джерелом правил. Неформальні норми часто є первинним матеріалом для створення формальних інституцій, а успішні закони та реформи, як правило, гармонізуються із домінуючими культурними цінностями та ментальними установками.

По-друге, виконує функцію легітимізації: формальні норми стають дієвими лише тоді, коли їх сприймає більшість населення. Якщо формальні правила суперечать глибоко вкоріненій ментальності (наприклад, колективістській на противагу індивідуалістичній), вони можуть бути ігноровані, обходитися або викликати соціальний спротив.

По-третє, ментальність створює інституційну інерцію, яка визначає траєкторію подальшого розвитку (path dependence). Це пояснює, чому копіювання успішних формальних інституцій (наприклад, західних) в інше

Продовження додатку Ж

культурне середовище часто виявляється неефективним або призводить до інституційних пасток.

Таким чином, нехтування історично сформованими елементами економічної ментальності може призводити до розриву між формально запровадженими нормами та реальними господарськими практиками, що, у свою чергу, зумовлює інституційну інерцію. Натомість узгодження реформ із домінантними ментальними характеристиками — індивідуалізмом, прагненням до самостійності, антиетатизмом і водночас працьовитістю — здатне підвищити результативність трансформаційних процесів і сприяти формуванню стійкої інституційної структури економіки України.

Історично сформовані риси української економічної ментальності зазнали суттєвої деформації в умовах радянської соціально-економічної системи. Запровадження командно-адміністративного устрою, примусова колективізація, ліквідація приватної власності як основи економічної самостійності призвели до руйнування традиційних механізмів господарської автономії. Індивідуалізм і економічна незалежність були витіснені патерналістськими установками, залежністю від централізованого розподілу ресурсів та домінуванням колективних форм організації праці. Антиетатизм і антиавторитаризм, притаманні українській економічній культурі, були замінені практиками підпорядкування державі, що сприяло формуванню орієнтації на зовнішню відповідальність за результати господарської діяльності. Позитивне ставлення до матеріального добробуту зазнало моральної дискредитації через ідеологізацію бідності та рівності, що підірвало мотивацію до продуктивної праці й накопичення капіталу.

Деформація економічної ментальності супроводжувалася цілеспрямованим впливом на світоглядні орієнтації населення. Як зазначає О. Гордійчук, через комуністичні гасла насаджувалися такі поведінкові установки, як безвідповідальність, демонстративна працелюбність, патерналізм та перекладання відповідальності на державу, що сприяло формуванню почуття безпорадності та зниженню мотивації до самостійної

Продовження додатку Ж

економічної активності. Наслідком цього стало поширення байдужості до суспільних процесів, низької самооцінки та відчуття неспроможності впливати на власне життя, окремі прояви яких і сьогодні простежуються в українському суспільстві [9, с. 37].

У результаті сформувався специфічний тип деформованої економічної ментальності, для якого характерні зниження довіри до формальних правил, поширення неформальних практик адаптації до дефіцитної економіки, толерантність до тіньових механізмів і подвійних стандартів. Як наслідок, після здобуття незалежності виникла інституційна асинхронність реформ.

З позицій інституційної теорії така ситуація пояснюється розривом між формальними правилами та ментальними моделями економічної поведінки, що формувалися впродовж десятиліть радянського періоду. Ця спадщина значною мірою визначає сучасні бар'єри розвитку підприємництва, низький рівень інституційної довіри й обмежену ефективність економічних перетворень в Україні.

Оцінюючи сучасний стан господарського менталітету, дослідники зазначають, що поряд із історично притаманними українській економічній культурі рисами, зберігаються й деформовані характеристики, успадковані з радянського періоду. В. Осецький підкреслює, що низький рівень довіри, схильність до перекладання відповідальності на державу та очікування зовнішнього вирішення економічних проблем ускладнюють формування ефективних ринкових механізмів [6]. Подібну позицію підтримують А. Карпенко та А. Ільїна, які наголошують на визначальному впливі ментальних установок на економічну поведінку та результативність реформ [5].

Водночас сучасний етап розвитку України характеризується глибокими соціально-економічними трансформаціями, зумовленими повномасштабною війною, міграційними процесами та структурною перебудовою економіки. Ці чинники змінюють ставлення населення до приватної власності, підприємництва, фінансового планування та ролі держави в господарській системі. З одного боку, посилюється економічна ініціативність,

Продовження додатку Ж

розширюються горизонтальні мережі взаємодії, розвиваються волонтерські та громадські форми економічної координації. З іншого боку, високий рівень невизначеності й ризиків стимулює переважання короткострокових стратегій поведінки, обережність у сфері інвестування та накопичення капіталу.

Отже, матриця взаємозв'язку ментальних характеристик та інституційних наслідків в економіці України демонструє суперечливу структуру господарського менталітету українців (Табл. 2).

Таблиця 2. Матриця взаємозв'язку ментальних характеристик та інституційних наслідків в економіці України

Ментальна характеристика	Історичне походження	Прояв у сучасній економічній поведінці	Інституційний наслідок
Індивідуалізм	Козацька традиція, хутірський тип господарювання	Розвиток самозайнятості та малого бізнесу	Потенціал для підприємництва та децентралізації
Прагнення до економічної самостійності	Селянське та фермерське господарство	Попит на автономні форми зайнятості	Формування горизонтальних економічних зв'язків
Антиетатизм	Досвід зовнішнього панування	Недовіра до державного регулювання	Тінізація економіки, слабка легітимація реформ
Патерналізм	Радянська система	Очікування соціальної опіки	Зниження економічної ініціативи
Висока дистанція влади	Авторитарна спадщина	Пасивне прийняття рішень “згори”	Централізація управління, низька участь громад
Уникнення невизначеності	Травматичний історичний досвід	Схильність до короткострокових стратегій	Обмеження інвестиційної активності
Працьовитість	Аграрна культура	Високий рівень трудової мобілізації	Продуктивний потенціал
Самоорганізація (актуалізована війною)	Волонтерський рух, громадські ініціативи	Посилення локальних економічних мереж	Зростання соціального капіталу

Джерело: складено авторами на основі [1; 10].

Таким чином, ментальні установки виступають важливим фактором інституційних змін, визначаючи специфіку економічної поведінки та адаптацію суспільства до реформ.

Продовження додатку Ж

Для емпіричного зіставлення ментальних характеристик з економічними результатами доцільно використати культурну модель Г. Гофстеде. За результатами кореляційно-регресійного аналізу О. Лусте та З. Галушки, високий рівень індивідуалізму, низька дистанція влади та помірне уникнення невизначеності мають статистично значущий позитивний зв'язок із показниками ефективності національних економік. Суспільства, в яких переважають довіра, ініціативність, орієнтація на особисту відповідальність і самостійність, демонструють вищі темпи економічного розвитку. [2, с. 15]

Порівняльний аналіз країн за індексами індивідуалізму (IDV) та дистанції влади (PDI) підтверджує поляризацію світового економічного простору: економічно розвинуті держави тяжіють до кластеру з високим рівнем індивідуалізму та низькою дистанцією влади, тоді як країни з нижчими показниками економічної ефективності характеризуються поєднанням низького індивідуалізму та високої централізації влади (Рис. 1).

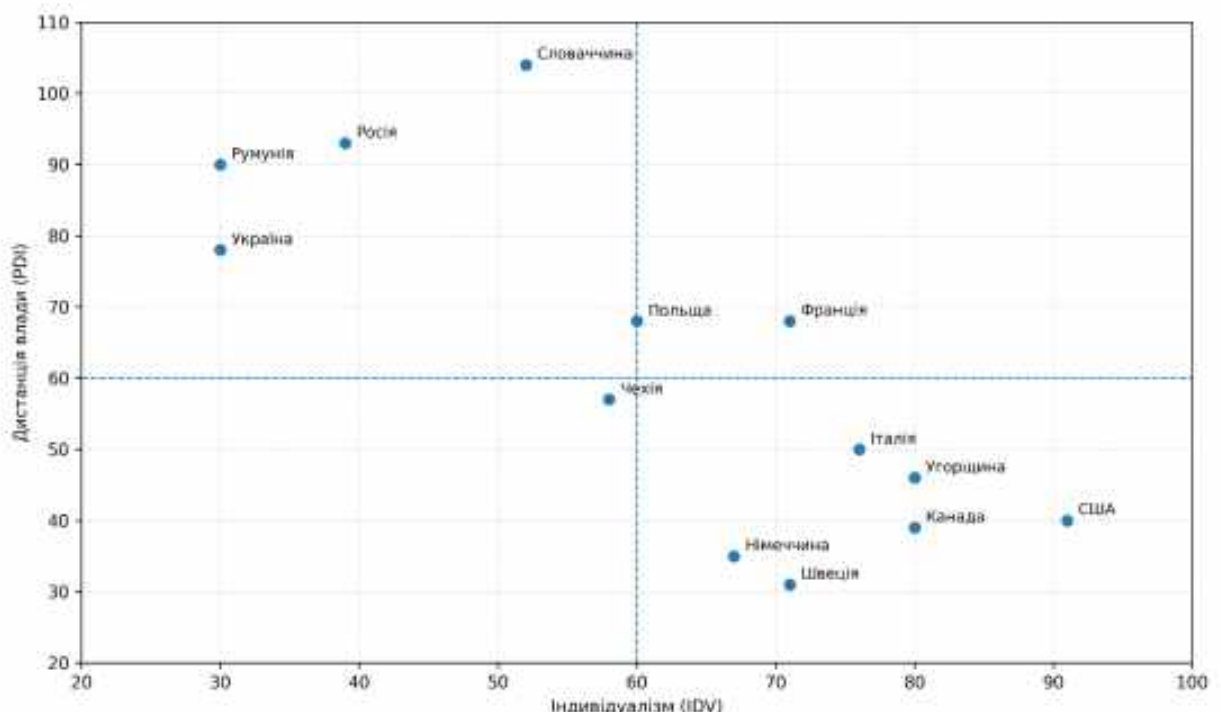

Рис. 1. Кластерна схема: співвідношення індивідуалізму (IDV) та дистанції влади (PDI) для окремих країн (за Г. Гофстеде)

Джерело: складено авторами на основі [2; 4].

Продовження додатку Ж

Україна займає проміжне положення, поєднуючи середній рівень індивідуалізму з високою дистанцією влади та значним уникненням невизначеності, що корелює з обмеженою інституційною довірою, схильністю до короткострокових економічних стратегій і стриманим ставленням до підприємницького ризику.

Профіль України за основними культурними вимірами дає змогу кількісно оцінити ключові ментальні параметри та окреслити їх потенційний вплив на економічну поведінку та адаптивність реформ.

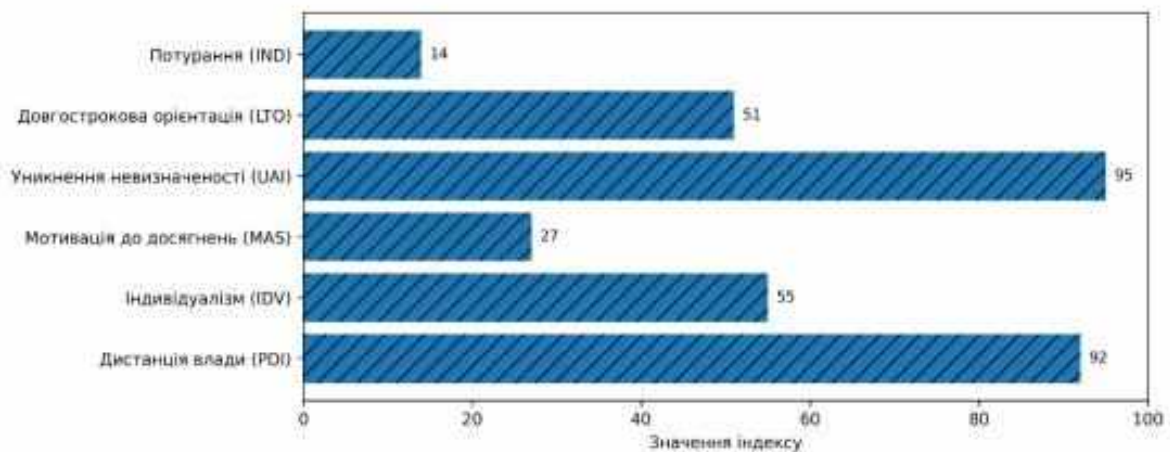

Рис. 2. Профіль господарського менталітету України за моделлю культурних вимірів Г. Гофстеде

Джерело: складено авторами на основі [8].

З метою систематизації отриманих результатів у Таблиці 3 представлено інтерпретацію культурних вимірів українців. Узагальнення наведених характеристик свідчить, що українці зорієнтовані на адаптацію до нестабільності, а не на її проактивне подолання, що істотно обмежує потенціал структурної модернізації та довгострокового розвитку економіки.

Результати дослідження свідчать про необхідність інтеграції ментальних характеристик у процес формування економічної політики та інституційного проектування. З огляду на історично сформовані особливості українського господарського менталітету та його трансформацію під впливом радянської спадщини й сучасних воєнних викликів, доцільно запропонувати наступні напрями вдосконалення інституційних змін.

Продовження додатку Ж

Таблиця 3. Виміри господарського менталітету українців та їх вплив на економічні процеси

Вимір	Опис	Наслідки для економічних процесів
Дистанція влади	Висока централізація влади, низька довіра до керівництва	Обмеження ініціативності на місцевому рівні, зниження ефективності зворотного зв'язку
Індивідуалізм	Баланс між колективізмом і самостійністю	Потенціал розвитку малого та середнього бізнесу за сприятливого регуляторного середовища
Мотивація до досягнень	Низька підприємницька ініціатива, слабка орієнтація на інновації	Повільні темпи інноваційного розвитку, обмежена конкуренція, низька інвестиційна активність
Уникнення невизначеності	Високе прагнення стабільності, страх перед змінами, бюрократичний підхід	Консервативність економічної поведінки, уповільнення реформ, перевага короткострокових стратегій
Довгострокова орієнтація	Середній рівень стратегічного мислення, адаптація до змін без довгострокових пріоритетів	Непослідовність економічного планування, залежність від поточних економічних умов
Потурання	Суворі трудові етики, соціальний контроль, низька відкритість до нових підходів	Повільна адаптація до сучасних бізнес-моделей, стримана споживча активність

Джерело: складено авторами на основі [8].

По-перше, економічна політика має стимулювати індивідуальну ініціативу та економічну самостійність шляхом розвитку малого й середнього підприємництва, спрощення регуляторних процедур та розширення доступу до фінансових ресурсів.

По-друге, з метою зниження дистанції влади та підвищення інституційної довіри необхідно посилювати прозорість державного управління, впроваджувати механізми підзвітності та залучати громадськість до процесів ухвалення економічних рішень.

По-третє, враховуючи високий рівень уникнення невизначеності, важливо формувати стабільне та передбачуване нормативне середовище, що забезпечуватиме довгострокове планування та інвестиційну активність.

По-четверте, потрібно розвивати економічну освіту та фінансову грамотність населення задля подолання патерналістських установок і стимулювання відповідального економічного вибору.

По-п'яте, необхідно підтримувати горизонтальні економічні зв'язки, волонтерські ініціативи та локальні форми самоорганізації, які в умовах

Продовження додатку Ж

війни продемонстрували високий адаптаційний потенціал і можуть стати основою формування інклюзивної економічної моделі.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Господарський менталітет є ключовим неформальним чинником інституційної трансформації економіки України. Історично сформовані риси української економічної ментальності (індивідуалізм, прагнення до економічної самостійності, антиетатизм і працьовитість) створюють потенціал для розвитку ринкових відносин, однак їх реалізація була деформована внаслідок тривалого функціонування командно-адміністративної системи.

Результати аналізу засвідчують суперечливе поєднання ринкових орієнтацій із проявами інституційної інерції. Застосування моделі Г. Гофстеде підтверджує зв'язок між ментальними характеристиками та економічною ефективністю: високий рівень індивідуалізму і низька дистанція влади позитивно корелюють із розвитком економіки, тоді як Україна перебуває у перехідній зоні між різними ментальними моделями.

Здійснений аналіз підтверджує необхідність урахування господарського менталітету як самостійного об'єкта економічної політики та інституційного проектування.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним аналізом трансформації господарського менталітету в умовах війни та повоєнного відновлення, а також із вивченням впливу економічної ментальності на розвиток соціального капіталу та інноваційної економіки України.

Література

1. Гайдай Т. В. Інституційна теорія: дослідження економічної ментальності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2007. № 93. С. 4–7.
2. Галушка З., Лусте О. Аналіз впливу господарського менталітету на економічний розвиток країни: кореляційно-регресійний аналіз. *Вісник*

Продовження додатку Ж

Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2013. № 12(153). С. 13–18.

3. Лусте О. Господарський менталітет як чинник розвитку соціального капіталу. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2014. № 681. С. 33–37.

4. Лусте О. О. Економічний менталітет як складова трансформаційних перетворень економіки. *Економічна теорія.* 2015. № 2. С. 45–52.

5. Карпенко А. В., Ільїна А. С. Вплив ментальності на економіку. *Економіка і суспільство.* 2017. № 9. С. 231–236.

6. Осецький В. Господарський менталітет як чинник розвитку економічного середовища. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка.* 2013. № 12(153). С. 75–79.

7. Бондаренко О. Українська національна економічна ментальність і «дух капіталізму». *Гуманітарний вісник ЗДЛА.* 2012. № 36. С. 57–68.

8. The Culture Factor Group. Country comparison tool: Ukraine, Poland. URL: <https://www.theculturefactor.com/country-comparison-tool?countries=ukraine.poland> (дата звернення: 05.02.2025).

9. Гордійчук О. Трансформація політичної ментальності українського суспільства у період перебування в складі СРСР. *Міжнародні та політичні дослідження.* 2024. № 4(4). С. 34–40. URL: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-4\(4\)-34-40](https://doi.org/10.26642/sas-2024-4(4)-34-40) (дата звернення: 05.02.2025).

10. Стражний О. С. Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ: Книга, 2008. 368 с.

11. Рубан А. Визначальні чинники української політичної ментальності. *Регіональні студії.* 2022. № 29. С. 167–171.

12. Кривошеїн В. Політична ментальність сучасного українського суспільства. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури.* 2018. № 10. С. 25–37.

Продовження додатку Ж

13. Гордійчук О. Ментальність у добу глобалізації: монографія. Житомир: НОВОград, 2021. 372 с.
14. Dequech D. Economic institutions: explanations for conformity and room for deviation. *Journal of Institutional Economics*. 2013. № 9(1). С. 81–108.
15. Історія економічних учень: підручник / за ред. В. Д. Базилевича. Київ: Знання, 2005. С. 388–428.
16. Dahrendorf A., Felgenhauer K. Die historische Schule der Ökonomik. Dresden: Technische Universität Dresden, 2006. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/236364502.pdf> (дата звернення: 06.02.2026).
17. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з нім. О. Погорілий. Київ: Наш формат, 2018. 475 с.
18. Hordiichuk O. The ideological and ontological causes of Russia's war on Ukraine. *Ethics in Progress*. 2023. № 14(1). С. 4–23.
19. Hodgson G. What are institutions? *Journal of Economic Issues*. 2006. № 40(1). С. 1–25.
20. North D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

References

1. Haidai, T.V. (2007), "Institutional theory: research of economic mentality", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Serii: Ekonomika*, vol. 93, pp. 4–7.
2. Halushka, Z. and Luste, O. (2013), "Analysis of the influence of economic mentality on national economic development: correlation and regression analysis", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Serii: Ekonomika*, vol. 12, no. 153, pp. 13–18.
3. Luste, O. (2014), "Economic mentality as a factor of social capital development", *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu*, vol. 681, pp. 33–37.

Продовження додатку Ж

4. Luste, O.O. (2015), "Economic mentality as a component of transformational changes of the economy", *Ekonomichna teoriia*, vol. 2, pp. 45–52.
5. Karpenko, A.V. and Ilina, A.S. (2017), "Influence of mentality on the economy", *Ekonomika i suspilstvo*, vol. 9, pp. 231–236.
6. Osetskyi, V. (2013), "Economic mentality as a factor of economic environment development", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia: Ekonomika*, vol. 12, no. 153, pp. 75–79.
7. Bondarenko, O. (2012), "Ukrainian national economic mentality and the 'spirit of capitalism'", *Humanitarnyi visnyk ZDLA*, vol. 36, pp. 57–68.
8. The Culture Factor Group (2025), "Country comparison tool: Ukraine, Poland", available at: <https://www.theculturefactor.com/country-comparison-tool?countries=ukraine.poland> (Accessed 5 February 2025).
9. Hordiichuk, O. (2024), "Transformation of political mentality of Ukrainian society during the USSR period", *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia*, vol. 4, no. 4, pp. 34–40, [https://doi.org/10.26642/sas-2024-4\(4\)-34-40](https://doi.org/10.26642/sas-2024-4(4)-34-40).
10. Strazhnyi, O.S. (2008), *Ukrainskyi mentalitet: iliuzii, mify, realnist* [Ukrainian mentality: illusions, myths, reality], Knyha, Kyiv, Ukraine.
11. Ruban, A. (2022), "Determinants of Ukrainian political mentality", *Rehionalni studii*, vol. 29, pp. 167–171.
12. Kryvoshein, V. (2018), "Political mentality of modern Ukrainian society", *Filosofia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*, vol. 10, pp. 25–37.
13. Hordiichuk, O. (2021), *Mentalnist u dobu hlobalizatsii* [Mentality in the era of globalization], NOVOhrad, Zhytomyr, Ukraine.
14. Dequech, D. (2013), "Economic institutions: explanations for conformity and room for deviation", *Journal of Institutional Economics*, vol. 9, no. 1, pp. 81–108.

Продовження додатку Ж

15. Bazylevych, V.D. (Ed.) (2005), *Istoriia ekonomichnykh uchen* [History of economic thought], Znannia, Kyiv, Ukraine, pp. 388–428.
16. Dahrendorf, A. and Felgenhauer, K. (2006), *Die historische Schule der Ökonomik*, Technische Universität Dresden, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/236364502.pdf> (Accessed 6 February 2026).
17. Weber, M. (2018), *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu* [The Protestant ethic and the spirit of capitalism], Nash format, Kyiv, Ukraine.
18. Hordiichuk, O. (2023), “The ideological and ontological causes of Russia’s war on Ukraine”, *Ethics in Progress*, vol. 14, no. 1, pp. 4–23.
19. Hodgson, G. (2006), “What are institutions?”, *Journal of Economic Issues*, vol. 40, no. 1, pp. 1–25.
20. North, D. (1990), *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Отримано редакцією журналу / Received: 02.03.26

Прорецензовано / Revised: 12.03.26

Схвалено до друку / Accepted: 20.03.26